

PRIKAZ RASPADA PATRIJARHALNOG DRUŠTVA U KOZARČEVIM DJELIMA

Marijanović, Antonia

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:212622>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**PRIKAZ RASPADA PATRIJARHALNOG DRUŠTVA U
KOZARČEVIM DJELIMA**

ANTONIA MARIJANOVIĆ

SPLIT, 2023.

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Romantizam, realizam i moderna

PRIKAZ RASPADA PATRIJARHALNOG DRUŠTVA U KOZARČEVIM DJELIMA

Studentica:

Antonia Marijanović

Mentorica:

doc. dr. sc. Lucijana Armanda Šundov

Split, rujan 2023.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Književno stvaralaštvo Josipa Kozarca	3
3. Patrijarhalni sustav	9
4. Feministička kritika patrijarhata	14
4.1. Moć i rod... ..	17
5. Analiza pripovijetki	21
5.1. Autoritet	25
5.2. Bijeg od autoriteta	36
5.3. Ženski nered	43
6. Zaključak	48
7. Sažetak	50
8. Abstract	51
9. Literatura	52

1. Uvod

Samozatajni književnik i izvrsni predstavnik Slavonije i njezinih ljudi – Josip Kozarac jedna je od važnih osobnosti hrvatske realističke književnosti (Nemec 1997: 9). Riječ je o čovjeku koji je unatoč brojnim kritikama uspio stvoriti zavidan opus i tako postao vodeća figura hrvatskog realizma. Društveno-povijesni okviri unutar kojih nastaju Kozarčeva djela imali su velik utjecaj na njegovo stvaralaštvo. Kozarac je nastojao predstaviti nacionalnu i socijalnu problematiku rodnog kraja prouzročenu vladavinom Khuena-Héderváryja. Za vrijeme njegove dugogodišnje vladavine došlo je do velikih društvenih promjena. Agrarna kriza i propadanje plemstva uzrokovali su masovno iseljavanje i pojavu siromaštva (Nemec 1995: 137). Hrvatska se našla u velikoj gospodarskoj i političkoj krizi pa su se i realisti odvažili na opisivanje hrvatske stvarnosti toga doba. Kozarčeva su djela tako odisala duhom vlastita vremena, stoga ih je nemoguće shvatiti bez cjelokupnog razumijevanja društveno-političke situacije.

U ovom diplomskom radu bit će prikazane različite definicije patrijarhata i pregled patrijarhata kroz povijesni kontekst koji će poslužiti kao temelj za analizu odabranih Kozarčevih djela. *Tena*, *Biser-Kata*, *Oprava*, *Donna Ines* i *Mira Kodolićeva* zanimljiv su primjer djela za proučavanje patrijarhalnih odnosa u obitelji, pitanja autoriteta, položaja žene u patrijarhalnoj zajednici te samog oblikovanja pojedinca na kojeg utječu društveno-ekonomske silnice. Navedena djela tematski se razlikuju, ali ono što ih veže upravo je patrijarhalni sustav koji se u to vrijeme ukorijenio u društvu. Kroz njega se najbolje opisuje položaj i uloga žene u to vrijeme. Njime će se predstaviti slika cjelokupnog društva, odnosi između muškarca i žene, odgoja djece te u konačnici suprotnosti koje se odnose na život u gradu i selu. Djela neće biti zasebno analizirana, ali na temelju zajedničke analize te isticanja sličnosti i suprotnosti među njima, bit će dana cjelokupna slika Kozarčeve proze, ali i hrvatske proze u vrijeme realizma. Uz patrijarhat, važna je i feministička kritika patrijarhata te njezin utjecaj na književnost ovog razdoblja. Također, djela će biti analizirana kroz pojmove: autoritet, bijeg od autoriteta i ženski nered. Mijenjajući se, položaj žena dobio je istaknuto mjesto te doveo do brojnih promjena u društvu pa tako i u književnosti. Prema Carole Pateman (1998: 12), žene su viđene kao opasnost političkom poretku kojim su upravljali muškarci kao i svim ostalim sferama društva. Oni su u svakom području imali bolji položaj od žena te su i unutar obitelji postali nositelji glavne riječi. Stoga će u ovom radu biti prikazana nejednaka raspodjela moći među muškarcima i ženama prema kategorijama Kate Millett

(1977: 26–58): ideološke i biološke dimenzije, sociološke, ekonomske i obrazovne, dimenzije sile i nasilja, antropološke i psihološke. Također, pomoću njih bit će analizirana Kozarčeva djela. Žene su se u hrvatskoj književnosti počele pojavljivati od davnina, ali Kozarčeve junakinje pokazale su pomak od do tada viđenih ženskih junakinja. One su vrstan primjer žena koje se na samom kraju izbore za sebe i sruše sve nametnute društvene konvencije. One pronalaze izgubljene vrijednosti i stupaju na scenu kao snažni likovi koji se otimaju raljama patrijarhata.

2. Književno stvaralaštvo Josipa Kozarca

Kozarac predstavlja jednog od najprepoznatljivijih pisaca hrvatskoga realizma koji se u mladenačkoj dobi ostvario kao autor nekoliko pjesama, dramskih pokušaja i pripovijedaka vezanih uz njegovu rodnu Slavoniju (Šicel 2005 : 169). Hrvatski je književnik i šumarstvenik rođen u Vinkovcima, 18. 3. 1858.¹ Završio je studij šumarstva u Beču i jedno vrijeme radio kao šumarski vježbenik, nadšumar i upravitelj. Bavio se i uređivanjem *Šumarskog lista*.² Također, pisao je o šumarskim temama u člancima: *O prorjeđivanju šuma* (1886.) i *Važnost prorjeđivanja* (1888.) te glasio za najvećeg stručnjaka slavonske hrastike.³ U književnost se upustio zahvaljujući čitanju književnih klasika te djela europskih mislilaca iz XIX. st. što je dovelo do stvaranja literarnog opusa s odličnim umjetničkim ostvarenjima. Baš kao i većina pisaca, Kozarac se prvi put u književnosti pojavljuje objavljujući pjesme. Posebno je zapamćen po prvoj pjesmi *Zmija* koja je objavljena 1875. u *Hrvatskoj lipi*.⁴ Međutim, njegove preostale pjesme s ljubavnom tematikom i pesimističnim ugođajem nisu doživjele veći uspjeh. Može se reći da njegov pjesnički opus predstavlja skromniju umjetničku vrijednost u usporedbi s ostalim djelima u drugoj fazi stvaralaštva. Tome svjedoče i kritike urednika. Naime, oni tvrde da se Kozarac trebao odmaknuti od lirskih pjesama i prikloniti se epici. Najbolji primjer tome je Šenoin odgovor na njegove pjesme poslane uglednom časopisu *Vienac*: „Da je u vas dara, ne ima sumnje. Ali budite svoji. Ne prepisujte cvieća, zviezda, vjetrića i lahorića iz tuđih pjesama već iz naravi. Ne budite suviše idilični” (Nemec 1997: 10). Bez obzira na brojne kritike, Kozarac je nastojao i dalje pisati poeziju te uspio stvoriti pjesnički opus od osamdesetak pjesama s naznakama skromnijeg pjesničkog dara. Kako ističe K. Nemec (1997: 11), njegov pjesnički opus trpi šablonizirane izraze, nepostojanost dubljih zanosa i proživljenih osjećaja. Prema tome, situaciju njegova pjesničkog umijeća najbolje opisuje činjenica da se Kozarac nije uspio kvalitativno pomaknuti. Drugim riječima, od početničkih mladenačkih stihova pa do posljednjih pjesama u *Viencu* (1889.), *Suhaj vrbi i Mojoj maloj Vjeri* ne postoji vidljiva linija napretka (Nemec 1997: 10).

¹ Josip Kozarac, preuzeto sa: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=263> (16. 1. 2023.)

² *Šumarski list* predstavlja „znanstveno-stručno staleško glasilo Hrvatskog šumarskog društva.” (Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60006>) (16. 1. 2023.)

³ Josip Kozarac, dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=263> (16. 1. 2023.)

⁴ Josip Kozarac, dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=263> (16. 1. 2023.)

Slična sudbina zadesila je i njegove dramske tekstove koje je napisao za vrijeme studija u Beču. Kao dvadesetogodišnjak čitao je europske klasike poput Molièrea te svoje kazališne ambicije prikazao kroz nekoliko djela.⁵ Književni povjesničari smatraju da je komedija karaktera *Tartufov unuk*⁶, pisana jampskim jedanaestercima, njegovo najbolje dramsko ostvarenje koje predstavlja preradu poznate Molièreove komedije (Nemec i sur. 2000: 379). Također, drži se jedinom komedijom karaktera u hrvatskoj književnosti XIX. st.⁷ Ipak, zbog radnje koja je statična, nezanimljiva i zbog slabo ocrtanih likova ova komedija danas ima samo književnopovijesno značenje. Od ostalih se ističe šaljiva igra *Turci u Karlovcu* (1878.) i lakrdija *Tuna Bunjavilo* (1879.), obje uprizorene u HNK Zagreb.⁸ Lažna vijest o približavanju Turaka Karlovcu bila je osnova za radnju ove šaljive igre pri čemu je Kozarac nadodao ljubavnu intrigu i anegdotu, ali isključio dramski ritam. Stoga je suvremena kritika negativno ocijenila Kozarčev kazališni prvijenac (Nemec 1997: 12). S druge strane, lakrdija u dva čina *Tuna Bunjavilo* pokazuje određeni napredak u odnosu na prethodno spomenuto djelo. Taj se napredak očituje u dijalogu koji je življi i uvjerljiviji te radnji koja je dinamičnija u odnosu na njegov prvijenac (Nemec 1997: 12).

Odmakom od dramskih tekstova započeo je pisanje pripovjedne proze objavljujući poučne crtice za djecu od kojih se ističe crtica *Priče djeda Nike*⁹. U ovoj fazi stvaralaštva posvetio se pisanju kratke proze koja govori o prilikama i životu slavonske sredine (Šicel 2005: 170). Osim toga, govori o ljubavnoj tematici na čijem putu stoje različite prepreke, a prevladavaju opisi socijalnog stanja te realistične slike običaja i sredine. Kraj se obično temelji na osudi zla i društvenih promjena koje su izazvale negativne posljedice, a cijeni se dobar i pošten život (Šicel 2005: 170). U ovoj se fazi njegova stvaralaštva istaknuo utjecaj ruskog pisca I. S. Turgenjeva što je Kozarac sam potvrdio:

„Da mi je dok sam stvarao i pisao te moje pripovijesti, pred očima lebdio Turgenjev, onaj ljupki, bogoduhni aristokrata medj umjetnicima, to Ti je već davno poznato. Tko iole ima iskru

⁵ Josip Kozarac, preuzeto sa: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=263> (16. 1. 2023.)

⁶ „Autor preuzima mnogobrojne tematsko-motivske i dramaturške elemente iz klasične dramske matrice, a osobito su vidljive molièreovski inspirirane paralele u profiliranju likova: uz Tartufa, to su prepoznatljivi likovi francuskog predloška – Petar (Orgon) i Marta (Elmire). Također, u toj se komediji, često i nevjesto konstruiranih zapleta te stereotipnih situacija (zamjena identiteta), mjestimice mogu čuti odjeci Kanižličeve te Relkovićeve fraze, pa ta sjevernohrvatska *frančezarija* (nakon kajkavaca početkom XIX. st.) svjedoči o još jednoj nazočnosti francuskog komediografa u našoj dramskoj književnosti” (Detoni-Dujmić 2008: 870).

⁷ Usp. Josip Bogner: *Dramatika Josipa Kozarca*. Ibid., str. 210. u: Nemec (1997: 13)

⁸ Josip Kozarac, preuzeto sa: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=263> (16. 1. 2023.)

⁹ *Priče djeda Nike* Kozarac je objavio u Pučkim novinama, Zagreb, tijekom 1877. i 1878. te ih je kao posebno izdanje objavio 1880. (Šicel 2005: 169).

umjetničkoga čuvstva u sebi pa pročita i shvati onu divnu harmoniju koja vlada u svijetu njegovih novela, taj mu se ne može oteti” (Šicel 2005: 170).

Može se reći da ga je s njim povezala ljubav prema prirodi i šumi. Kozarac je svojim životnim pozivom pokazao ljubav prema prirodi koju je uspio povezati s književnim stvaralaštvom. Poseban uspjeh bilježi kao novelist te upravo novelistika predstavlja njegov najznačajniji dio literarnog opusa (Nemec 1997: 18) i dovodi ga do zavidnog mjesta u razdoblju hrvatskog realizma. Kako navodi Nemec (1997: 19–20), tematika novela je impresivna i vrlo raznolika te ju možemo predstaviti kroz sljedeće sastavnice: socijalna problematika vezana uz život rodne Slavonije (*Proletarci, Krčelići ne će ljepote*), intenzivan doživljaj prirode (*Slavonska šuma*)¹⁰, „*Sonderlingsnovelle*“ ili priče o seoskim originalima i čudacima (*Naš Pilip, Kapetan Grašo*), novele bez tendencije ili suptilne analize s temama ljubavi, bračne nevjere i ljubomore (*Tri ljubavi, Mira Kodolićeva, Donna Ines, Oprava*), socijalna i moralno-psihološka problematika: (*Tena, Ljudi koji svašta trebaju, Biser-Kata*), odnos selo – grad (*Rodu u pohodu, Tri dana kod sina*), problemi odgoja (*Emilijan Lazarević*) i psihologija birokratske svijesti (*San savjetnika Orlića*).

U zrelijim pripovijetkama Kozarac je prikazao svoje omiljene teme, prirodu i čovjeka te unio u njih lirski ugođaj. Stoga je najveći utjecaj Turgenjeva na Kozarca vidljiv u povezivanju čovjeka s krajolikom, tematizaciji pejzaža, atmosferi, načinu oblikovanja likova, a posebice žena (Nemec 1997: 19). Kozarac se divio prirodi i njezinoj ljepoti, prihvatio njezine zakone i moral zbog čega su ga brojni smatrali autorom sumornog i negativnog promišljanja (Živančević i sur. 1975: 422). Pored već spomenutih autora, Molièrea i Turgenjeva, Kozarac se bavio i dvojicom istraživača prirode i društva, Charlesom Darwinom i Adamom Smithom.¹¹ Darwinova teorija evolucije dovela je do razumijevanja prirodnih zakona, a Smithova do mišljenja da je rad jedino određenje vrijednosti i temelj bogatstva naroda (Živančević i sur. 1975: 422). Ovakva načela su mu se nametnula kao jedino rješenje za situaciju u Hrvatskoj koja je bila pod vladavinom bana Khuena-Héderváryja. Književni je realizam za Kozarca bio isto što i društveni realizam. Osim pripovijetki s doživljajima prirode, ističu se one u čijem su središtu ženski likovi i njihova tipizacija. Branko Vodnik imenuje Kozarca odličnim psihologom i crtačem karaktera koji uspijeva

¹⁰ „Toliko hvaljena (i s pravom!) njegova crtica *Slavonska šuma* (1888) obično se objavljuje skraćena: svi s oduševljenjem čitaju njezinu zanosnu, poetičnu introdukciju, zaboravljajući na posve prakticistički završetak u kojemu se, kao u nekom izvještaju, navode najegzaktniji podaci; uostalom, u kazalu „Vienca”, kad je prvi put objavljena, svrstana je u rubriku „Pouka”! Čitava Kozarčeva književnost i nije nego spoj naglašene pouke i toplog, nadahnutog čuvstva” (Frangješ 1987: 201).

¹¹ Josip Kozarac, preuzeto sa: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33565> (18. 1. 2023.)

svoje novele dovesti do visoke pozicije (Nemec 1997: 20). Navodi kako bi se većina njegovih djela kratke proze mogla svrstati u „novele karaktera”. Posebno su ga zanimala žene o kojima će kasnije biti više riječ, a neke od njih su: Tena, Mira, Ines, Kata i Jelena. Radi se o najbolje analiziranim ženskim likovima hrvatske književnosti XIX. st. Naposljetku, to su likovi koji su mu donijeli slavu, baš kao što je on njih slavio i veličao u svojim djelima (Bilić 2018: 242). Kroz njih se može pratiti položaj žene u društvu, braku, pitanje morala, ženska psihologija, veličanstvenost i prokletstvo ljepote (Nemec 1997: 20). Uglavnom su to teme koje su se zahvaljujući Kozarcu pojavile po prvi put u Hrvatskoj. Naime, do tada se njima nitko nije ozbiljnije bavio. *Mira Kodolićeva* i *Oprava* djela su koja pripadaju kasnim ostvarenjima. U njima je vidljiv odmak od realizma te prve naznake modernističkih strujanja. Kod obje se novele koristi epistolarna tehnika pomoću koje se najbolje prikazuju razmišljanja likova i odnosi među njima (Nemec 1997: 21). Mira je prikazana kao žena koja je nezadovoljna svojim brakom te se zbog tog prepušta drugom čovjeku. U njezinu liku Kozarac u detalje predstavlja skalu svih njezinih osjećaja. S druge strane, *Oprava*¹² u središtu zbivanja nema fabulu, već je sve usredotočeno na razmišljanja glavnog junak, predstavljenog kao tipičnog turgenjevskog čovjeka (Šicel 2005 : 177).

Bez obzira na to što je većinu svog književnog stvaralaštva posvetio pisanju kratke proze, odvažio se na pisanje romana i uspio stvoriti romaneskni opus koji obuhvaća dva romana: *Među svjetlom i tminom* i *Mrtvi kapitali*, dok treći ostaje nedovršen – *Živi kapitali*¹³ (Šicel 2005: 171). U njima se bavio ekonomskim, socijalnim i gospodarskim problemima u društvu. Literarno je iznosio svoja shvaćanja o mogućem gospodarskom izlječenju i napretku u Slavoniji. Prema Jelčiću (1997: 156), u hrvatskoj javnosti Kozarac je najpoznatiji po romanu *Mrtvi kapitali*¹⁴ koji problematizira gospodarstvo i moral slavonskog sela čiji stanovnici ne žele više kopati, već postati gospoda. Upravo su oni mrtvi kapitali koji preziru rad i žele igrati ulogu gospode. Djelo se tumači kao prikaz gospodarske obnove utemeljene na radu, na odnosu prema djedovini te na samoj obnovi čovjeka. Tumači se kao kritika vladavine Khuena-Héderváryja koja izrabljuje društvo, a ne daje mu nikakve

¹²„*Oprava* je Ch. Darwinom i G. de Maupassantom inspirirana studija ljubomore u kojoj se pravničkom minucioznošću ispituju aspekti bračne ne/vjernosti i ljubomore. Pritom se fabuliranje povlači radi psihološke motivacije koja je već u skladu s poetikom moderne, pa nije slučajno da su se modernisti, uz K. Š. Gjaslkoga, pozivali najviše na Kozarca” (Detoni-Dujmić 2008: 711).

¹³ Kozarac je i u romanu *Živi kapitali* (1937) pisao o čovjeku kao najdragocjenijem kapitalu. Glavni protagonist romana odlazi s mjesta činovnika te se odlučuje baviti poljoprivredom (Detoni-Dujmić 2008: 478).

¹⁴ Tematika djela predstavljena je kroz lošu ekonomsku i socijalnu situaciju Slavonije, a rješenje za istu autor i glavni protagonist pronalaze u obradi zemlje i povratku prirodi (Detoni-Dujmić 2008: 478).

vrijednosti (Živančević i sur. : 424). Može se reći da Kozarac njime nudi moguću perspektivu za ozdravljenje društva. Pri pisanju su mu pomogle teorije već spomenutih autora Darwina i Smitha. Roman *Među svjetlom i tminom*¹⁵ ima temelje stvarne gospodarske i socijalno-političke građe koju je Kozarac nastojao što vjernije prikazati kritizirajući cijelo hrvatsko društvo Khuenova doba (Živančević i sur. : 424). Riječ je o izazovnoj i suvremenoj temi koju nije uspio dovoljno razraditi jer je roman ostao nedorečen jednako kao i likovi. Razlog tomu je fokus na kritici Khuenovog činovničkog aparata. To je potvrdio Nemeć (1995 : 221) koji navodi da je riječ o kratkom, nedorađenom romanu, s mnogo praznog hoda i nabaćenih problema. Navodi da je donekle uspio portretirati jednog lika, tipičnog činovnika Khuenova razdoblja koji je karijeru zasnivao ulizivanjem. Također, sam je Kozarac potvrdio neuspjeh ovog romana u vlastitoj *Autobiografiji*. Potvrdio je da je imao velikih problema s njegovim pisanjem te da mu je žao što se njime nije bavio barem tri godine (Nemeć 1995: 221). Kozarac nije imao problema samo s pisanjem, već i s cenzurom jer je romanu nasilno izmijenjen kraj. Tek je 1950. promijenjen završetak djela po Kozarčevu navođenju (Štampar 1964: 14). Premda slovi za važnu osobu u kontekstu hrvatskog realističkog romana, Kozarac je više briljirao kao novelist, nego romansijer. On se, za razliku od svojih suvremenika, bavio novijim temama i tendencijama da se ekonomskom reformom može izmijeniti duhovna i etička struktura naroda (Nemeć 1995: 221).

Prema gore navedenom, Kozarčevo stvaralaštvo može se podijeliti na tri faze. Šicel (1997: 94–95) navodi da se prva faza stvaralaštva odnosi na pisanje pseudoromantičnih stihova i tri dramska pokušaja (*Turci u Karlovcu*, *Tuna Bunjavilo*, *Tartufov unuk*), dok se u drugoj fazi stvaralaštva okreće pripovjednoj prozi. U drugoj fazi objavljuje sljedeća djela: *Biser-Kata*, *Slavonska šuma*, romani: *Mrtvi kapitali* (1889.) i *Među svjetlom i tminom* (1891.), *Tena* (1894.) (Šicel 1997: 94–95). Riječ je o prozi u kojoj je do izražaja došla piščeva povezanost s prirodom te zabrinutost za socijalno-ekonomsku situaciju Slavonije. U trećoj fazi stvaralaštva autor se odmiče od svakodnevnih motiva društva, naglasak stavlja na psihologizaciju likova i na njihov unutarnji život. Zapravo, odlazi u smjeru u kojem putuje hrvatska pripovijetka u to vrijeme, a riječ

¹⁵ Kozarac u svojim djelima predstavlja društvenog liječnika, što se najbolje vidi u romanu *Među svjetlom i tminom* čija se radnja odvija za vrijeme Khuenove vladavine. Kako navodi Prosperov Novak (2003: 248), riječ je o vremenu kada se razotkrio zloćudni mehanizam vlasti i korupcija. Prema tome, roman je tiskan pod cenzurovom paskom, a autor je trebao stvoriti novi kraj i umanjiti kritičnost (Prosperov Novak 2003: 248).

je o modernističkim strujanjima. U djelima ove faze osjeća se lagani prijelaz realizma u modernizam: *Mira Kodolićeva* (1895.), *Donna Ines* (1890.) i *Oprava* (1899.) (Šicel 1997: 94–95).

Kozarac je umro u Koprivnici, 21. 8. 1906.¹⁶ U kratkom životnom vijeku uspio je zaokružiti svoj opus u kojem je bilo vidljivo konstantno nadmetanje lirskog i epskog. Ostao je zapamćen po pisanju o svojoj rodnoj Slavoniji, ali nije prikazivao njezine idilične slike, kulturu i običaje, već ono što nije dobro u njoj. Iako je živio daleko od glavnih književnih središta, Kozarac je uspio dokazati da i u modernoj Hrvatskoj, izvan glavnih središta, može postojati zahtjevna književnost (Prosperov Novak 2003: 249). Smatra se da hrvatska proza doživljava svoj vrhunac osamdesetih godina devetnaestog stoljeća upravo zahvaljujući njemu (Nemec 1997 : 9).

Tematska usmjerenost Kozarčeve realistične književne faze odnosila se na prikazivanje nacionalne i socijalne problematike rodnog kraja. U svojim djelima iznosio je društvene kritike tadašnjeg vremena te nastojao svoje čitatelje usmjeriti na pravi put. U njegovim djelima nisu prisutne idilične slike Slavonije. Naprotiv, u njima je predstavio socijalnu krizu hrvatskog sela te kritizirao birokraciju koja je selu isisala posljednju energiju (Prosperov Novak 2003: 248). Razlog tomu je razdoblje u kojem je stvarao, a odnosi se na vrijeme vladavine bana Khuena-Héderváryja. Hrvatska se nalazila u nezavidnom položaju pod stalnim pritiskom mađarizacije koja je nastojala poništiti hrvatsko-ugarsku nagodbu iz 1868. (Šicel 2005: 22). Najveći sukob javio se između 1882. i 1883. kada se reorganizacijom financijske uprave nastojala mađarizirati Hrvatska prvenstveno uvodeći dvojezične grbove (hrvatske i mađarske) na zagrebačkoj financijskoj upravi (Šicel 2005: 22). Kao posljedice javili su se protumađarski pokreti u seljačkim redovima. U to je vrijeme u Hrvatskoj na vlasti bila Narodna stranka te je oživjela i Stranka prava koja je težila za samostalnošću Hrvatske.¹⁷ Ban Khuen-Héderváry došao je u Hrvatsku kao izravni predstavnik mađarske vlade i nastojao suzbiti svaki mogući otpor. Osim toga, za vrijeme njegove dvadesetogodišnje vladavine došlo je do velikih društvenih promjena poput agrarne krize i propadanja plemstva, što je rezultiralo življenjem u strahu i masovnim iseljavanjem (Nemec 1995: 137). Drugim riječima, Hrvatska je doživjela vrlo teške trenutke na političkoj i gospodarskoj razini. Upravo su ovi problemi bili glavna preokupacija hrvatskih realista te glavno obilježje hrvatske književne proze toga vremena. Kao takvi, vidljivi su u temama: „suprotnost selo-grad,

¹⁶ Josip Kozarac, preuzeto sa: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33565> (18. 1. 2023.)

¹⁷ Pravaštvo, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49984> (23. 1. 2023.)

raspad patrijarhalnog života, nacionalno pitanje, stasanje građanskog društva te počeci prodiranja u psihologiju likova” (Šicel 2005: 81). Za godinu početka hrvatskog realizma uzima se 1881. kada umire August Šenoa te se u književnosti javlja novi naraštaj pisaca koji je uglavnom bio pravaški orijentiran.¹⁸ Riječ je o razdoblju koje traje svega desetak godina, a završava 1892. kada je objavljena novela A. G. Matoša – *Moć savjesti*.¹⁹ Te iste godine započelo je novo književno razdoblje „hrvatska moderna”.²⁰ Prema Šicelu (1993: 358), razdoblje realizma najbolje se opisuje na sljedeći način: „(...) sedamdesete i osamdesete godine obilježene su literarnim procesima koji se u stilsko-formacijskom pogledu kreću od romantizma prema realizmu (1865. – 1890.), a devedesete su karakteristične po zreloom, visokom realizmu i modernističkim tendencijama (1890. – 1900.).” S druge strane, Nemeč (1995: 142) navodi kako je realizam zapravo proturječno razdoblje različitih tendencija i političkih opredjeljenja. Ta se proturječnost najbolje očituje u podvojenim opusima unutar kojih možemo vidjeti kako se njeguje „staro”, ali se istovremeno teži „novom”. Hrvatski se realizam razlikuje od europskog jer je književnost služila oblikovanju nacionalne svijesti te nije bila utemeljena na različitim filozofskim koncepcijama. Ona je predstavljala vlastitu varijantu realizma. Hrvatski realisti potječu iz raznih krajeva Hrvatske te se svaki pisac bavio problemima vlastite sredine jer su mu oni bili najbliži, ali su morali ostati u okvirima regionalnog (Šicel 1966: 77).

3. Patrijarhalni sustav

Patrijarhat je višeslojan pojam koji je definiran na različite načine. U *Hrvatskoj enciklopediji* definiran je na sljedeći način: „Oblik društvene organizacije koju obilježava institucionalizirana dominacija muškaraca izražena kroz društvenu praksu i odgovarajuće društvene ideologije; sustav u kojem muškarci imaju primarnu kontrolu nad društvenim, političko-ekonomskim i kulturnim institucijama.”²¹ Prema ovoj definiciji patrijarhata, može se ustanoviti kako se radi o pojmu koji predstavlja dominaciju muškaraca u svim sferama društva. Kao takav, automatski stavlja položaj žena u drugi plan. U doslovnom značenju može se tumačiti kao

¹⁸ Realizam, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/realizam> (23. 1. 2023.)

¹⁹ Realizam, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/realizam> (23. 1. 2023.)

²⁰ Realizam, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/realizam> (23. 1. 2023.)

²¹ Patrijarhat, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47023> (1. 2. 2023.)

vladavina oca ili očinska vlast (Pateman 2000: 36). S druge strane, može se definirati kao rodovska zajednica u kojoj je osnovna jedinica očev rod (Bujan prema Klaić 2011: 121). Želi se istaknuti da je zajednica povezana srodstvom upravo po muškoj liniji. U suštini, ženska linija je izostavljena i zanemarena. Primjerice, Fromm (1980: 75) navodi pojam autoritativne situacije u kojoj se opisuje odnos između oca i sina. Sin treba slušati oca, diviti mu se, strahovati od njega i poštovati njegovu riječ. Također, progovara o važnosti Nad-Ja djeteta i Nad-Ja roditelja. Prema njegovoj teoriji, Nad-Ja djeteta temelji se prema Nad-Ja roditelja (oca). Međutim, očev Nad-Ja je isto utemeljen na Nad-Ja njegovih roditelja (Fromm 1980: 79–81). Može se zaključiti kako se Nad-Ja pojedinca zapravo temelji na očuvanju nasljeđa cijele rase. Upravo njegova teorija pokazuje kako se odgojem norme i uvjeti određenog društva ili skupine ljudi prenose generacijama putem odgoja.

Da bi se pojam patrijarhata ili prevlasti muškarca, kako u društvu pa tako i u obitelji, mogao bolje razumjeti, potrebno je istražiti njegov razvoj od najranijih početaka do njegove kulminacije. Kako smatra Feldman (2012: 8), javlja se u vrijeme kada je započela veća proizvodnja hrane nego što je bilo potrebno za dnevnu prehranu. Navodi da u to vrijeme žene nisu znale ili se nisu zanimale za stvaranje vlastite imovine, a muškarci su sve više stjecali samo za sebe. Nejednako bogatstvo u društvu dovelo je do podjela na klase i porobljavanja ljudi (Feldman 2012: 8). Iz toga je proizašla zabrana kretanja žena, sprječavanje žena da imaju spolne odnose s drugim muškarcima te općenito zabrana u društvenim djelatnostima. Prema tome, njihovo nesudjelovanje u društvu, kulturi i politici te gubitak ravnopravnosti dogodio se u trenutku kada se moglo proizvesti više hrane nego što je bilo potrebno za dnevnu prehranu. Samim time, njihov položaj bio je beznačajan, dok je muškarčev rastao. Tako je stvoren novi društveni sustav s važnim položajem muškaraca i sistematizacijom na klase – *patrijarhalni društveni sustav* (Feldman 2012: 9). On se razvijao polako kao što se i njegovo uređenje razvijalo. Danas je položaj žena mnogo bolji u odnosu na prethodna razdoblja. Termini koji se koriste za izražavanje položaja žena često se pogrešno upotrebljavaju. Valja razlikovati pojmove *matrilinearnost*, *matrilokalnost* i *matrijarhat* (Feldman 2012: 9). Matrilinearnost predstavlja rodbinski slijed i nasljeđivanje po majci, a matrilokalnost se odnosi na stanovanje para kod žene, odnosno u majčinoj grupi (Feldman 2012: 9). Pojam matrijarhat javlja se osamdesetih godina devetnaestog stoljeća, a podrazumijeva oblik vladavine ili tradicije u kojoj najstarija žena u zajednici ima moć.²² Pojam bi se mogao tumačiti kao potpuna

²² Matrijarhat, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=39493> (1. 2. 2023.)

dominacija žena te njihova kontrola i ograničavanje samostalnih aktivnosti muškaraca. Međutim, kao takav nikada nije predstavljen ni u povijesti ni u suvremenom svijetu. Prema tome, za sustav u kojem žene imaju jednaka prava kao i muškarci bolje je koristiti termin *matrifokalni sustav* ili *matrizam* (Feldman 2012: 10). Nasuprot ovim pojmovima, nalaze se pojmovi *patrilinearnost* i *patrilokalnost* koji označuju rodbinski slijed po ocu (Feldman 2012: 10–11).

Millett (1977: 25) u svojem djelu *Seksualna politika*, promatra patrijarhat kao cjelokupnu kategoriju unutar koje dominiraju muškarci. Opisuje društvo kao svijet bez žena jer su se one kretale samo unutar obitelji, nikako izvan nje. U trenutku ulaska žena u društvo događa se velika prekretnica o kojoj će biti riječ u sljedećem poglavlju. Katunarić (1984: 63) smatra kako se ukidanjem matrijarhata ukinulo i dostojanstvo žena. Nadalje, žene su bile podložne muškarčevu utjecaju, postale su robinje koje su se nalazile uglavnom u kući i služile za rađanje djece. Millett (1977: 33–34) razlikuje dvije vrste patrijarhata: stari (tradicionalni) i moderni (suvremeni) patrijarhat. Pod tradicionalnim patrijarhatom podrazumijevalo se muško potomstvo gdje je sin bio jedini nasljednik očeve imovine (Millett 1977: 33–34). U takvom društvu žena je imala ulogu produljenja loze, a sve ostale važne odluke donosio je muškarac koji se smatrao glavnim gospodarom u kući. U takvim životnim uvjetima žene nisu imale pravo glasa, nisu mogle samostalno zarađivati novac, samostalno birati partnera za brak niti su se smjele razvesti. Situacija je nešto drugačija kada je riječ o modernom patrijarhatu gdje su žene konačno dobile pravo glasa jer je muška moć i prevlast donekle modificirana (Millett 1977: 33–34). Naime, njima su dana građanska prava i mogućnost obrazovanja. Također, mogle su biti financijski neovisne o muškarcu jer su počele samostalno zarađivati i raditi posao koji žele. Međutim, problem ovakvog društva leži u tome što se od takvih žena očekuje mnogo više. Naime, osim posla za koji su plaćene, one obavljaju i posao kod kuće za koji nisu plaćene, a pri tome se misli na njihovu ulogu domaćice, supruge i majke (Millett 1977: 41). Stoga, zaposlene žene nisu oslobođene kućanskih poslova ni brige o djeci, što potvrđuje njihovu zaposlenost na više razina. Samim time, govori se o jednoj vrsti neravnopravnosti.

Pateman (1998: 40) progovara o patrijarhatu kao o pojavi koja podrazumijeva podložnost i tlačenje žena. Nadalje, opisuje nezavidan položaj žena u takvom društvu:

„U patrijarhalnoj konstrukciji razlike između muškosti i ženskosti, žene nemaju sposobnosti koje su nužne za politički život. „Ženski nered” znači da one predstavljaju prijatnu političkom poretku

i da stoga moraju biti isključene iz javnoga svijeta. Muškarci imaju sposobnosti koje se traže za građanski status, prije svega kadri su upotrijebiti razum kako bi sublimirali osjećaje, razvili osjećaj pravde te tako održali univerzalni, građanski zakon” (Pateman 1998: 12).

Razlikuje klasični i moderni patrijarhat. Klasični patrijarhat smatra paternalnim ili očinskim, dok je moderni patrijarhat fraternalan ili bratski (Pateman 1998: 40). Kod klasičnog patrijarhata vrh zauzima Otac. Kako navodi Pateman (1998: 42–43), pri tome se misli na Boga kao Oca neba i zemlje, dok je Adam otac cijelog ljudskog roda čija je vlast prešla na sve sljedeće očeve. Kod modernog patrijarhata situacija je nešto drugačija. Pateman (1998: 48–49) tvrdi da ono nastaje kao produkt emancipacije gdje su braća svrgnula oca s vlasti i preuzela vladavinu u svakom području pa tako i onome koje se odnosi na žene. Dakle, ugovorom se stvara društvo u kojem muškarci imaju vlast nad ženama. U ovakvom se vidu patrijarhata žene stjerale u kut te su bile lišene vizija o slobodi i jednakosti.

Prema poznatom francuskom filozofu, Jean Jacquesu Rousseau, žene su izvor problema i nevolja. Ističe kako su one glavni pokretač propasti upravo zbog vlastitog ženskog nereda. Navodi kako žene imaju poremećaj u svom moralu koji dovodi do uništenja države (Pateman 1998: 25). Također, smatra kako je priroda glavni ključ u ovakvom sustavu jer ženina prirodna funkcija (rađanje) automatski određuje njezin položaj unutar kućanstva. Dakle, opet se može govoriti o slučaju podređenosti žena. Obitelj predstavlja najbolji primjer zajednice koja slijedi zakon prirode. Ona je mjesto gdje stariji imaju prednost pred mlađima i mjesto gdje muškarci prirodno vladaju nad ženama (Pateman 1998: 25). U članku Ivana Bujana, *Razotkrivanje patrijarhalne hegemonije u hrvatskoj ruralnoj noveli* (2011.), mogu se pronaći zanimljive činjenice o opoziciji priroda vs. kultura gdje se pri tome žena svrstava u domenu prirode, a isključena je iz domene kulture u kojoj prevladava muškarac. Ona je povezana s prirodom zbog spolne predodređenosti: „Dominantni je pogled da menstruacija, trudnoća, njega i odgoj djece vežu ženu uz kuću, smanjuju njezinu mobilnost i inhibiraju njezinu sposobnost za rad izvan kućanstva” (Bujan prema Geiger 2011: 119). Detaljniji prikaz poistovjećivanja žene s prirodom vidljiv je u Orterovu tumačenju razloga subordinacije na tri razine. Orter definira kulturu kao proces stvaranja, poput simbola, rukotvorina kojima ljudi prevladavaju datosti prirodnog postojanja te ih tako prilagođavaju težnjama i interesima, uspostavljajući regulaciju nad prirodom (Bujan prema Orter 2011: 119). Prvi od triju razloga poistovjećivanja žena s prirodom je tijelo i funkcija koje se pripisuju ženama. Naravno, misli se na ženinu reprodukciju koja ju automatski stavlja u okruženje kućanstva i odgoja djece. Tako

su, primjerice, boginje plodnosti u paleokulturama bile glavni znak rađanja i dojenja (Katunarić 1984: 69). Drugi se razlog nastavlja na prvi u kojem se uloga žene odnosi na brigu o obitelji. Pri tome se misli na ženinu ulogu majke, hranjenje i dojenje manje djece (Bujan 2011: 120). Prema tome, želi se istaknuti kako je prirodno da je majka ta koja ima glavnu ulogu kao hraniteljica jer to joj je prirodno dano. Muškarac se drži po strani oko djeteta u njegovoj ranoj dobi. Navodi se primjer kako socijalizacija muške djece u određenoj dobi spada pod ruke muškarca, a djevojčice ostaju u kući u majčinoj sjeni te se poistovjećuju s njom (Bujan prema Orter 2011: 120). U trenutku kada sin prestane biti ovisan o majci, odnosno kada dostigne određenu dob preuzima očev obrazac ponašanja te se poistovjećuje s njegovim identitetom (Bujan prema Orter 2011: 120). Kako muškarci nisu fiziološki osposobljeni za dojenje, njihova je uloga isticanje u kulturi. Prema tome, muškarci su viđeni kao vlasnici zakona te religijskog, političkog i kulturalnog života (Bujan prema Orter 2011: 120). Treći se razlog odnosi na attribute koji se pripisuju ženskoj ličnosti te su uglavnom u suprotnosti s muškim ličnostima. Za žene se može reći da su subjektivne i sklone konkretnom mišljenju, dok su muškarci objektivni i skloni općem i apstraktnom mišljenju (Bujan 2011: 120). Takva se mišljenja smatraju naučenima, odnosno nisu genetski determinirana. Upravo su nam spomenuta tri razloga glavni prikaz zašto je kultura maskulinizirana. Isto tako, kultura se može promatrati kao sredstvo s kojim ljudi mogu regulirati i utjecati na prirodu (Bujan prema Orter 2011: 120).

Dominaciju i prevlast muškaraca možemo vidjeti od davnina čemu nam svjedoče biblijski spisi. Prema svetoj knjizi, prvi muškarac na svijetu bio je Adam, a Eva je nastala od njegova rebra. Time se želi naglasiti kako je muškarac od samih početaka svijeta imao određenu superiornu ulogu u društvu, a žena je uvijek bila u drugom planu. Također, njezina se uloga može vidjeti iz Biblijskog mita o Adamu i Evi: „U mukama ćeš rađati djecu. Žudnja će te mužu tjerati, a on će gospodariti tobom.”²³ Ponovno se može ustvrditi činjenica da muškarci dominiraju od ranih početaka, a žene su se vremenom borile za opstanak podređujući se muškarcima. Također, postojale su iznimke, žene koje su se suprotstavljale patrijarhalnom društvu i podređivanju muškarcima boreći se za ravnopravnost. Upravo su te žene ili drugim riječima *feministkinje*, donijele mnoge promjene u društvu, a o njima će biti više riječ u sljedećem poglavlju. Tek nakon dugo vremena, žene su se donekle približile ravnopravnosti. Kako navodi Feldman (2012: 102),

²³ Adam i Eva, preuzeto sa: <https://biblija.ks.hr/knjiga-postanka/3> (2. 2. 2023.)

nakon pojave trubadura i trubadurske lirike muškarci su promijenili odnos prema ženi. Od okrutnog i grubog muškarca, nastao je pristojan čovjek koji je počeo zavoditi i cijeliti žene. Može se reći da su žene u to vrijeme imale dominaciju nad muškarcima te da su trubaduri nesvjesno započeli borbu za njihova prava (Feldman 2012: 102–103). Međutim, ni u tom periodu ne može se govoriti o uzlaznoj putanji ženske ravnopravnosti s muškarcima. Već krajem srednjeg vijeka, od druge polovice XV. st. u Europi i Americi počeli su se javljati progoni žena. Feldman (2012: 110) detaljno prikazuje situaciju žena u to vrijeme. Naime, svaka žena koja nije poštovala društvene norme smatrana je vješticom. Također, vješticom je smatrana ona žena koja je proturječila svojem muškarcu, ona koja bi se branila ili psovala. Osim navedenih predrasuda, dominirale su i one koje su navodile da su žene vještice glavni krivci za svaku elementarnu nepogodu, bolest ili iznenadnu smrt (Feldman 2012: 110). Vjerovalo se da su one sklopile ugovor s đavlom te po njegovu naređenju činile zlo drugima. Broj žrtava bio je uistinu velik, od sto tisuća do jedan milijun, a kažnjavalo ih se spaljivanjem na lomači (Feldman 2012: 111). Mnoge su od njih priznale svoju krivicu u nadi da će biti lišene kazne.

4. Feministička kritika patrijarhata

Uz analizu patrijarhata, neminovno je spomenuti pojam – *feminizam*. Tijekom povijesti žene su smatrane slabijim bićima na svim razinama u usporedbi s muškarcima. Viđene su kao intelektualno, moralno i duševno slabija bića čija je borba za opstanak u takvom društvu bila veoma teška. Zbog takvih predodžbi, žene se nisu mogle baviti raznim poslovima i uživati ugled. Mjesto im je bilo isključivo kod kuće. Dakle, bile su isključene iz javnog života, a osuđene na privatni život unutar vlastitog doma (Pateman 1998: 28). Kako su bile lišene političkih i društvenih prava, žene su stupile na scenu kako bi promijenile dotadašnje društvene uvjete. U XIX. st. javljaju se prvi pokreti i svjetonazori pod pojmom feminizam. Međutim, feminizam nije novi pojam povezan sa suvremenim dobom jer se njegovi tragovi osjećaju još u vrijeme antike. Tako se u *Hrvatskoj enciklopediji*, feminizam ogleda u nekoliko vremenskih razina: profeminizam (antika – XVIII. st.), prvi val feminizma (XIX. – XX. st.), drugi val (od 1950. do sredine 1980-ih), treći val (od kraja 1980-ih do 2010.) i četvrti val: (od 2010. do danas).²⁴ Najistaknutiji događaj u

²⁴ Feminizam, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (6. 2. 2023.)

protofeminizmu bio je prvi prosvjed žena u II. st. pr. Kr., nastao kao posljedica zakona koji je kontrolirao odijevanje i potrošnju. Žensko se pitanje najbolje ističe u razdoblju renesanse, s tadašnjom najistaknutijom zagovornicom prava žena, Christine de Pisan. Njezina su se djela temeljila na zauzimanje ženskih prava u obrazovanju, donošenju teza o poboljšanju njihovih života te u konačnici nabranju niza znamenitih žena.²⁵ Primjerice, situacija u Italiji u vrijeme renesanse donijela je slobodu mišljenja i oslobađanje erotike koja više nije bila tabu tema. U literaturi se na narodnom jeziku pisalo o ljubavi na obje razine, kako duhovnoj tako i tjelesnoj. Primjer takve ljubavi bio je Dante koji je svoje sonete posvetio Beatrice Portinari koju je opisivao kao božansku, ali i sanjao o seksualnoj ljubavi s njom (Feldman 2012: 160). Uz njega, tu su i ostali znameniti pisci poput Machiavellija i Ariosta koji su prikazali opise seksualnih igara (Feldman 2012: 160). Dakle, riječ je o razdoblju kada se konačno moglo prodisati te su od ovakvog viđenja erotike profitirali i muškarci i žene. Naravno, ovo viđenje nije dugo potrajalo i moralo je biti ugašeno.

Autorica Damirka Mihaljević u članku *Feminizam – što je ostvario?* donosi podjelu feminizma na samo tri vala, dok se u *Hrvatskoj enciklopediji* feminizam dijeli na protofeminizam i četiri vala. Prvi se val feminizma pojavljuje u razdoblju prosvjetiteljstva i obilježila ga je Mary Wollstonecraft djelom, *Obrana ženskih prava* (1792.) prema kojem se ona smatra tvorcem modernog feminizma (Mihaljević 2016: 154). Ona je potvrdila da su žene u neravnopravnom položaju s muškarcima zbog neznanja te je njezina teorija neodvojiva od prosvjetiteljskog razdoblja koje se temeljilo na razumu i obnovi znanja: „Oslobodite ih, i ubrzo će one postati mudre i kreposne, kao što to i muškarci postaju sve više, jer napredak mora biti obostran, inače će nepravdi na koju je primorana polovica ljudske rase pribjegavati i one odgovorivši istom mjerom svojim ugnjetavačima” (Mihaljević 2016: 154). U to vrijeme glavne preokupacije bile su vezane uz pravo glasa te mogućnosti obrazovanja i zaposlenja. Može se reći da su slične onima s kojima se moderni feminizam susreće u suvremenom svijetu. Ključna prekretnica ovog vala Prvi je svjetski rat koji je sa sobom donio velike promjene i ostavio goleme posljedice. Zbog nedostatka muške radne snage poslodavci su bili prisiljeni zapošljavati žene koje su se u tvornicama pokazale jednako vještima kao muškarci (Mihaljević 2016: 157). To je pripomoglo ženama da promijene sliku o sebi unutar društva. One su uspjele ostvariti pravo glasa, a posebno zahvaljujući Švedskoj koja im je 1867. omogućila ograničeno biračko pravo (Mihaljević 2016: 157). U ovom se valu

²⁵ Feminizam, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (6. 2. 2023.)

žena konačno našla jednaka s muškarcem. Dijelili su jednaka prava i pozicije. Osim političkih prava, žene su uspjele izboriti jednaka prava u svim sferama života.

Kraj prvog vala feminizma ujedno označava i početak drugog vala jer su žene ostvarile ravnopravnost koju nisu pratile društvene norme. Kako navodi Mihaljević (2016: 158), preduvjet za nastanak drugog vala bilo je djelo čuvene autorice Simone de Beauvoir, *Drugi spol* (1948.). Djelo je doživjelo pozitivne i negativne kritike, a autorica je svijetu ostala poznata prema rečenici: „ženom se ne rađa, ženom se postaje” kojom je nastojala istaknuti kako se žene promatraju kroz društvene konvencije koje propisuju muškarci (Mihaljević 2016: 158). Također, njome ističe kako se žene opisuju kao pasivne i ovisne o muškarcima. Dakle, žena nije rođena s takvim svojstvima, već ih ona prisilno stječe zahvaljujući muškarcima. Prema tome, može se zaključiti kako je društvo uzrok glavnih problema jer svojim nametanjem pravila donosi pogrešnu predodžbu o ženama. Pored de Beauvoir u ovom valu nužno je spomenuti Millett (1977: 25) koja smatra da su patrijarhat i prevlast muškaraca utemeljeni na bazi spola, a razlog tomu je muška kontrola u svim sferama jer su sve civilizacije bile uspostavljene kroz patrijarhat. Ona smatra da je položaj između žena i muškaraca politički te uz njega uključuje pojam moći. Naglašava kako muškarci kao pripadnici jedne skupine kontroliraju drugu, žensku skupinu (Millett 1977: 23–25). Za nju je žena potlačeno biće koje se nalazi pod utjecajem patrijarhata kojim vlada muškarac: „Za Millett, žena je potlačeno biće bez nepokornoga nesvjesnog s kojim treba izaći na kraj; ona samo treba prozreti lažnu ideologiju vladajućega muškog patrijarhata da bi je mogla odbaciti i postati slobodnom” (Moi 2007: 51).

Kako navodi Mihaljević (2016: 162), drugi val donio je pozitivan rezultat jer su žene predstavile probleme razvoda i nasilje. Uspjele su takve teme prikazati kao javni problem. Danas, gotovo svaka politika nosi tematiku i poruku vezanu uz obitelj. Uz to, u nekim je državama ženi omogućeno samostalno odlučivanje o svom tijelu, odnosno o pravu na rađanje ili pobačaj (Mihaljević 2016: 162). U *Hrvatskoj enciklopediji* spominje se da je ovaj val uveo razlikovanje spola kao biološke, a roda kao društvene kategorije.²⁶

Treći se val feminizma javlja kao reakcija na drugi val jer su feministkinje drugog vala ostavile neriješene teorije. Prema Mihaljević (2016: 164), nastaje krajem XX. st., a unutar takvog

²⁶ Feminizam, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (6.2.2023.)

sustava nisu bile crne ni sve bijele žene. Uglavnom se radilo o obrazovanim bjelkinjama srednje klase. Neke su doživjele rasnu diskriminaciju pa se tako pojavilo nezadovoljstvo. Treći val doveo je do raskrinkavanja rodni uloga (Mihaljević 2016: 166). Razlika između roda i spola omogućila je prikazivanje utjecaja društvenog, religijskog i kulturnog života na uloge muškaraca i žene.

U *Hrvatskoj enciklopediji* spominje se i četvrti val koji se stavlja u vremenski okvir od 2010. do današnjeg vremena. Riječ je o razdoblju koje se razlikuje od prethodnih jer je pod velikim utjecajem interneta i društvenih mreža preko kojih se brže šire informacije o položaju žena, obiteljskom nasilju i općenito negativnim iskustvima s kojima se žena susreće. Može se reći da su internetske inicijative uglavnom vezane uz obiteljska nasilja i zlostavljanja. Četvrti se val feminizma fokusira na smanjenje nasilja, na zajednicu LGBTQIA+ (lezbijskih, gej, biseksualnih, transrodnih, queer, interspolnih, aseksualnih, i dr.), žene druge rase i prihvaćanje tjelesne i seksualne pozitivnosti.²⁷

4.1. Moć i rod

Kako bi se bolje razumjela koncepcija feminizma i položaj žena u patrijarhalnom sustavu potrebno je objasniti pojmove poput spola, roda i moći. U *Hrvatskoj enciklopediji* spol se promatra kao: „skup biokemijskih, genetičkih, anatomskih, fizioloških i psihičkih obilježja prema kojima se organizmi dijele na muške i ženske.”²⁸ Također, podrazumijeva tvrdnju da se netko rodio kao muška ili ženska osoba, dok je rod sociološka kategorija (Breglec 2015: 206). Osobe rođene kao muškarci ili žene definirane su prema svojim kulturama i društvima, odnosno prema obrascima društva. Dakle, ljudi se zapravo rađaju kao muško/žensko (spol) i to je nešto što ne mogu sami promijeniti, već je biološki determinirano. Međutim, svijet u kojem žive uči ih kako se razviti u muškarce/žene (rod) pa se, prema tome, rod smatra sociološkom kategorijom. U ovom će poglavlju biti riječ o nekoliko dimenzija koje se referiraju na rodne odnose moći u patrijarhalnom društvu. Tako postoje: ideološke i biološke dimenzije, sociološke, ekonomske i obrazovne, psihološke, antropološke te dimenzije sile i nasilja (Millett 1977: 26–58). Također, kroz takve dimenzije možemo pratiti položaj žena u patrijarhalnom sustavu. Prema Millett (1977: 25), muškarci imaju

²⁷ Feminizam, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203> (6.2.2023.)

²⁸ Spol, preuzeto sa: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57482> (14. 6. 2023.)

glavnu moć u društvu jer su okupirali vojsku, industriju, tehnologiju, fakultete, znanost, politiku, financije i sve ostale važne institucije. Prema tome, temelji patrijarhalnog društva ogledaju se u kontroli muškaraca nad ženama. Društvena moć važan je aspekt odnosa unutar društva. Kao takva, postoji da bi se postigao određeni uspjeh pojedinca te poželjnih vrijednosti. Moć patrijarhalnih institucija pokazuje se u dva smjera: dominacijom muškaraca nad ženama te dominacijom starijih muškaraca nad mladima (Millett 1977: 25).

Prve dimenzije koje Millett (1977: 26) u svojem djelu objašnjava jesu ideološka i biološka dimenzija. Prema ideološkoj dimenziji, moć se u društvu razvija prihvaćanjem ili neprihvatanjem, odnosno silom (Millett 1977: 26). Primjerice, spolna se politika postiže pristankom kroz socijalizaciju i muškog i ženskog roda za patrijarhalne politike temperamenta, statusa i uloga. Temperament se tumači kao formiranje osobnosti s pomoću stereotipnih osobina, utemeljenih na ciljevima i vrijednostima određene skupine (Millett 1977: 26). Pri tome, njeguju se kategorije poput: agresije, inteligencije, snage i efikasnosti koje su svojstvene muškarcima, dok se pasivnost, neznanje, poslušnost i nesposobnost pripisuje ženama (Millett 1977: 26). Ženi je dana društvena uloga koja je u doslovnom smislu ograničena na razini biološkog spola. Rodni razvoj identiteta proces je koji se javlja u ranom djetinjstvu, a prikazuje cjelokupnost roditeljskih, staleških i kulturnih obilježja. Ona kao takva, istaknuta su u temperamentu, karakteru, ciljevima, ulogama i izražavanju (Millett 1977: 31). Može se reći da svakodnevni trenuci u djetetovu životu mogu predstavljati ishodište za to kako se ponašati da bi postigli određene zahtjeve koje rod nad njima stvara (Millett 1977: 31). Djeca najčešće imitiraju svoje roditelje i identificiraju se s njima pri čemu stječu određene uloge.

Iduća je dimenzija koju Millett (1977: 33) objašnjava sociološka. Unutar nje progovara o patrijarhatu čija je temeljna jedinica obitelj. Smatra kako iz obitelji najbolje proizlazi patrijarhalno stajalište. Komunikacija obitelji sa širim društvom vrlo je važna. Među tri najvažnije patrijarhalne institucije ubrajaju se država, obitelj i društvo (Millett 1977: 33). One su međusobno povezane. Prema religijskom shvaćanju, otac je glava obitelji. S time se slažu sekularne vlasti koje smještaju žene unutar domaćinstva (Millett 1977: 33). Autorica razlikuje tradicionalni i suvremeni patrijarhat u kojem je vidljiva promjena ženskog položaja. U tradicionalnom patrijarhatu otac je imao potpuno vlasništvo. Krvno srodstvo ogledalo se kroz mušku liniju, a isključivalo je ženske linije (Millett 1977: 33–34). Međutim, u suvremenom patrijarhatu situacija se promijenila

dodjeljivanjem građanskih i vlasničkih prava ženama. S druge strane, brak je predstavljao viziju žene kao domaćice i osobe za spolno sjedinjenje (Millett 1977: 34–35). S takvim su ulogama žene bile financijski uzdržavane.

Položaj žena u tradicionalnom i modernom patrijarhatu razlikovao se upravo prema poslu i funkcijama koje su žene obavljale. Preko ekonomske i obrazovne dimenzije predstavlja se jasna pozicija žene. Navodi se kako u tradicionalnom patrijarhatu žena nije mogla zarađivati niti je imala pravo na to, dok se u modernom patrijarhatu situacija promijenila jer su žene konačno dobile pravo na rad (Millett 1977: 39–40). Međutim, njih se i danas podcjenjuje jer se uglavnom radi o poslovima koji ne podrazumijevaju ugledan status jer se on i dalje nalazi pod dominacijom muškaraca. Također, naglašava se kako žena uz posao za koji dobiva prihode obavlja i ostale kućanske poslove te vodi brigu o djeci, a riječ je o poslovima za koje nije plaćena. Obrazovne institucije patrijarhata donose podjelu na muške i ženske znanosti. Time su društvene i humanističke znanosti uglavnom svojstvene ženama, dok su tehnika, inženjerstvo i poslovanje svojstvene muškarcima (Millett 1977: 42). Kontrola tih područja stvar je političke moći koja za cilj ima dominaciju muškaraca jer oni služe patrijarhalnim interesima.

Kroz dimenzije sile i nasilja, Millett (1977: 43) progovara o patrijarhatu čije uređenje počiva na vladavini sile. Stoga, patrijarhalna vladavina ne bi bila djelotvorna bez upotrebe sile. Njezina institucionalizacija vidljiva je kroz povijest patrijarhata. Primjerice, kamenovanjem preljubnica do smrti ili odlaženju na ilegalne pobačaje pri kojima bi žene umirale. Patrijarhalna se sila najdrastičnije iskazuje u silovanju koje počiva na tezi da je jedan muškarac napravio prekršaj nad drugim jer je takav čin izvršio na „njegovoj ženi”, odnosno njegovu vlasništvu (Millett 1977: 44). U silovanju do izražaja dolaze agresivnost i mržnja u želji da se povrijedi druga strana. Prema tome, obilježja sadizma pridodaju se muškarcima, a viktimizacija ženama (Millett 1977: 44). U patrijarhalnim se društvima najčešće odustaje od prijavljivanja silovatelja od straha da će žrtva ostati nezaštićena ili da će počinitelj ponoviti takav čin. U Hrvatskoj, kao u većini drugih zemalja, pravo na život bez nasilja nije ostvareno u cijelosti, ali postoje državne mjere koje bi trebale omogućiti takvo ostvarenje. Prije 2015. nasilje u obitelji tretiralo se isključivo kao prekršaj. Danas se za takvu vrstu prekršaja može izreći kazna zatvora do devedeset dana, što je ujedno i

maksimalna kazna koja se može izreći.²⁹ Srećom, 2015. obiteljsko nasilje uvodi se u Kazneni zakon člankom 179.a:

„Tko teško krši propise o zaštiti od nasilja u obitelji i time kod člana obitelji ili bliske osobe izazove strah za njezinu sigurnost ili sigurnost njoj bliskih osoba ili je dovede u ponižavajući položaj ili stanje dugotrajne patnje, a time nije počinjeno teže kazneno djelo, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do tri godine.”³⁰

Tako se osim prekršaja, nasilje u obitelji može tretirati i kao kazneno djelo, što je dovelo do mogućnosti izricanja teže kazne koja je novim izmjenama zakona iz 2019. podignuta na jednu do tri godine kazne zatvora.³¹ Međutim, u praksi je teško ostvariva potpuna zaštita žrtava obiteljskog nasilja.

Kroz antropološke dimenzije, Millett (1977: 46) opisuje kako su antropologija, religija i mitologija pokazatelji politički prikladnog karaktera o patrijarhalnim uvjerenjima koja su usmjerena na ženu (Millett 1977: 46). Slike žena koje poznajemo produkt su muškaraca. Primjerice, sve ono što se tiče seksualnosti kod žena je viđeno kao nečisto i nemoralno. Naime, menstruacija je predstavljena kao neumjesna i neugodna pojava. Međutim, javlja se i odnos prema djevičanstvu koje se smatra važnim jer označava netaknuto vlasništvo (Millett 1977: 48). Autorica također navodi da su se u starim patrijarhatima stvarali tabui protiv žena koje su dirale religijske objekte i hranu (Millett 1977: 47). Danas, na području Bliskog i Dalekog istoka žene ne smiju jesti s muškarcima za stolom (Millett 1977: 47). Postoje dva mita kao produkt zapadne kulture, Pandorina kutija i biblijska priča o propasti. Oni su pripomogli učvršćivanju patrijarhalne moći. Kroz mit o Pandori saznajemo o osudi žene na temelju njezine seksualnosti (Millett 1977: 52). Također, spominje se zaslužena kazna koju je zadobila jer je počinila iskonski grijeh. U grčkim se mitovima, termin Pandora koristio za spolno obezvrjeđivanje. Pandora se, prema Millett (1977: 51), smatrala opasnim i okrutnim iskušenjem kojeg je Zeus poslao da uništi muškarce. Ona navodi kako je u Heziodovoj priči, Zeus poslao Epimeteju zlo (ženske genitalije) te ga time odlučio kazniti za heteroseksualno znanje i iskustvo. Nakon što je otvorio Pandorinu kutiju (vulvu), muškarac je zadovoljio svoju radoznalost, ali je zadržao svoje otkriće i bio kažnjen smrću ili se dao u odmetnički život kojim je upravljao bog. S druge strane, biblijski mit o propasti predstavlja dovršenu verziju ove priče. Riječ je o mitološkoj varijanti u kojoj je žena viđena kao uzrok svih

²⁹ Prekršajni zakon (NN 107/07, 39/13, 157/13, 110/15, 70/17, 118/18, 114/22)

³⁰ Kazneni zakon (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22)

³¹ Kazneni zakon (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22)

ljudskih patnji i grijeha čime se opravdalo prakticiranje patrijarhalne moći (Millett 1977: 52–53). Biblijska priča o Adamu i Evi višeznačna je pa se tako činjenica da je Eva Adama nagovorila na grijeh može tumačiti na dva načina; u prvom je Eva grešnica i glavni krivac za Adamov pad i u tom tumačenju Adam je oslobođen odgovornosti, ali prema drugom tumačenju Adam je manje inteligentan pa se dao nagovoriti od žene koja je superiornija. Upravo zato se i u patrijarhatu neke činjenice mogu objasniti na više načina; neki smatraju da su žene unutar uskog kućnog kruga ipak imale moć i vladale muškarcima, ali sve to odvijalo se u privatnoj, a ne u javnoj sferi.

Posljednja dimenzija koju Millett (1977: 54) navodi jest psihološka. Prethodno opisana viđenja patrijarhata ostavila su vidljive posljedice na psihologiju jednog i drugog roda. Status, temperament, uloge te vrijednosne sustave moguće je izravno povezati sa svakim rodnom (Millett 1977: 54). Primjerice, netko se smatra većim muškarcem što je promiskuitetniji, a žena bi u takvom slučaju poprimila negativne konotacije. Dakle, njezina se spolnost unutar patrijarhalnog društva predstavlja s velikom dozom krivnje (Millett 1977: 54). Često je viđena kao seksualni objekt, a ne kao osoba, što može dovesti do ogromnih psiholoških posljedica. Također, kada je riječ o njihovom tijelu, uskraćuje im se seksualna sloboda i biološka kontrola nad njim. Pri tome se misli na kult djevičanstva i zakone pomoću kojih se nastoji smanjiti pobačaj (Millett 1977: 54).

5. Analiza pripovijetki

Kao vodećem pripovjedaču hrvatskog realizma, Kozarcu je bio potreban poticaj za pisanje djela. Iz njegove biografije saznajemo da je živeo u malograđanskoj-ruralnoj sredini gdje je dominirao patrijarhalan način života. Također, riječ je o razdoblju u kojem je Hrvatska bila u podređenom položaju s velikim padom gospodarstva i pod utjecajem politike Khuena-Hédervárya. Prema tome, može se zaključiti da su društveno-povijesni okviri njegova vremena ostavili veliki utjecaj na njegovo stvaralaštvo te ga natjerali da pretoči stvarnost svog vremena u pisanu riječ. Žensku je osobnost smatrao izazovom u književnom smislu, a moguće je da je inspiraciju pronalazio u liku svoje majke. To potvrđuju sljedeći navodi:

„A ona je bila žena stroga u svakom pogledu, no puna poezije te je velikom lakoćom i pamtila i sastavljala stihove. Majci toj imam zahvaliti mnogu dobru crtu svoga značaja. (...) Nikad ja u životu nijesam vidio ljudskog stvora, koji je više radio negoli ta neobična žena, ta zlatna mati. Zadruga se

raspale, razdionici propali, a ona sa svojim dvjema rukama, sa svojih deset jutara zemlje protukla se i uzdržavala se” (Štampar 1950: 7).

Nastojao je pronaći motivaciju za pisanje u vlastitom okruženju, u svojoj rodnoj Slavoniji, njezinim ljudima i prirodi. Njegovi su likovi slavonske žene i muškarci hrvatskog porijekla. Također, donosi detaljan prikaz života ljudi u takvoj sredini, što zasigurno proizlazi iz njegova odrastanja u vinkovačkoj sredini. On je jedan od rijetkih hrvatskih pisaca koji se najviše bavio likom žene. Probleme s kojima su se te žene susretale crpio je iz vlastitog života. Predstavio je stvarne probleme, što je i potvrdio unutar svoje *Autobiografije*: „Tako je i sa mnom – jer ja sam sve moje pripovijesti vidio i doživio, sve je u njima gola istina; izmišljen je samo onaj lijep, koji jedan događaj, jednu osobu sa drugom umjetnički veže” (Kozarac 1950: 497). Predstavljajući život tog kraja, on zapravo predstavlja dušu žene. Nasuprot tome, ostali pisci opisivali su žene onakvima kakvima su ih zamišljali te kako su im se više sviđale. Stoga se Kozarčev tip žene smatra neidealiziranim jer je riječ o stvarnim ženama sa stvarnim problemima i težnjama.

U ovom će poglavlju biti riječ o evoluciji ženskog identiteta unutar starih i novih vrijednosnih sustava u Hrvatskoj. Glavne Kozarčeve junakinje predstavljene su kroz pripovijetke: *Biser-Kata, Oprava, Donna Ines, Tena i Mira Kodolićeva*. Ono što je zajedničko ovim djelima upravo je položaj žene u hrvatskoj književnosti XIX. st. Može se reći kako žene nisu bile u zavidnom položaju naspram muškaraca koji su imali apsolutnu dominaciju u društvu. S obzirom na činjenicu da žene nisu shvaćale vlastitu vrijednost, stvorena je potpuno kriva predodžba o njima. One su viđene kao negativne, preljubnice, promiskuitetne te kao seksualni objekti koji pozivaju muškarce na grijeh. S druge strane, promatrane su kao žene koje isključivo ovise o muškarcima, odnosno svojim muževima. U književnosti su se žene pojavljivale kao demonske ili žene zavodnice kojima se pripisivala negativna uloga jer su kvarile muškarce. Prema Nemecu (2003: 102), tip takve žene je fatalna žena. Kao takve, posjeduju magične erotske moći pomoću kojih nastoje zadržati muškarce i odvući ih od ostalih. Tajanstvene i opasne javljale su se u starim mitovima gdje su hrabrile junake i vodile ih u propast. U XIX. st. lik *femme fatale* definitivno je dobio svoj novi značaj. Nemeč (2003: 102) takve žene opisuje kao čarobne i tajanstvene ljepotice. One su veoma privlačne i opasne, inteligentne i proračunate. Dominantne su u svojoj okolini te vješte manipulatorice. Osim toga, smatrane su razvratnicama i nemoralnim osobama. One su vođene svojim nagonima zbog kojih se suprotstavljaju likovima svetica (Nemeč 2003: 103). Osim *femme fatale*, postojale su i druge kategorije žena. Stoga Nemeč (2003: 100–101) razlikuje ženske

likove hrvatske književnosti XIX. st. kroz sljedeće podjele: kućni anđeo, fatalna žena (*femme fatale*), krhka žena (*femme fragile*) i žena na putu prema samosvijesti. Ova je podjela važna za daljnju analizu Kozarčevih ženskih likova u već spomenutim pripovijetkama. Naime, Kozarčeve žene mogu biti svrstane u neke od ovih kategorija upravo po svojim karakternim osobinama i načinu života. Prva kategorija kućni anđeo, svetica ili progonjena nevinost podrazumijeva idealnu sliku žene kojoj se pripisuju osobine anđeoskog i netjelesnog (Nemec 2003: 101). Zapravo je riječ o produktu muške fantazije koji je prisutan u književnosti od najstarijih vremena. To su likovi kojima nedostaje živosti i često djeluju blijedo i beskrvno. Potom, produhovljena, boležljiva, krhka žena ili *femme fragile* predstavlja moderniju inačicu žene kućnog anđela. Prema Nemecu (2003: 105) takav lik obiluje sljedećim fizičkim i duhovnim svojstvima: „krhkost, nježnost, boležljivost, umornost, potisnuta seksualnost, nemir i živčano rastrojstvo.” Zapravo, ona je puka suprotnost snazi i zdravlju. Više djeluje kao estetski objekt nego kao biće. Posljednja kategorija podrazumijeva ženu na putu prema samosvijesti, onu koja raskida svaku vezu s patrijarhalnim.

Potaknut Šenoinim savjetom da kopira narav (Nemec 1997: 10), Kozarac je shvatio da su njegovi početni pokušaji odudarali od realnosti u kojoj se nalazio. Prvu u nizu promjena piše djelo *Biser-Kata*. Ona predstavlja tematiku života u slavonskom selu u čijem se središtu nalazi glavni ženski lik, a u pozadini tragična i iskrena ljubav. Kroz Katin lik predstavlja cjelokupnu sredinu i probleme s kojima se ta sredina susreće.

Najpoznatija Kozarčeva pripovijetka je *Tena* koja s *Biser-Katom* pripada drugoj fazi stvaralaštva, a izdana je 1894.³² U *Teni* se pisac bavi slavonskom sredinom u kojoj živi njegova junakinja, ali nastoji prikazati i promjene u patrijarhalno uređenom društvu. Također, ukazuje na problem siromaštva, ali i nemoral koji je izazvan dolaskom stranaca.³³ Međutim, najveći problem kojim je Kozarac okupiran u ovom djelu jest zanemarivanje Slavonije, odnosno svoje zemlje. Osim stranaca koji iskorištavaju njezina dobra, krivnju prebacuje na domaće ljude koji su dignuli ruke od posjeda i tako doveli svoju zemlju do gospodarskog propadanja. To se vidi u liku Tenina oca Jerka Pavletića koji se prepustio piću i tako zanemario vlastitu zemlju koju nije htio obrađivati

³² Josip Kozarac, preuzeto sa: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33565> (19. 3. 2023.)

³³ U pripovijetci *Tena* stranci su predstavljeni kroz likove vojnika. Naime, vojnici su se neko vrijeme zadržali u Slavoniji jer su trebali prijeći preko Save do Bosne: „Na blatnoj nizini izpod Brčke ugleda još jednom svaka svoga, a kada iz Brčke sa vitoga tornja padoše prvi hitci na slavonsko tlo i kada na taj pozdrav Uhatiusov top posla prvu svoju bombu preko Save, a lagani ratni brod uze krstariti po mutnoj Savi, u taj čas, kada se Brčka poče dimiti i gorjeti, predoše austro-ugarske čete Savu i stupiše na bosansko tlo” (Kozarac 1997: 106).

(Kozarac 1997: 100–101). Tenina prevrtanja i sama propast na kraju metafora su za njegovu rodnu Slavoniju koja obiluje prirodnim bogatstvima, ali su je tuđinci i njezini stanovnici doveli do propasti.

U trećoj fazi stvaralaštva nastale su pripovijetke koje svojom tematikom predstavljaju odmak od realizma. Kao takve, predstavljale su početak novog razdoblja – modernizma. To su: *Donna Ines*, *Mira Kodolićeva* i *Oprava* koje donose ženske glavne likove te bračne probleme i nevjeru. Kozarac je u ovim djelima detaljno prikazao ljudsku dušu te u njoj tragao za prirodnim zakonima s kojima se susretao proučavajući svijet prirode. Najbolji je primjer za to pripovijetka *Oprava* u kojoj se glavni lik bori sa sobom i promišlja zašto je priroda kaznila baš njega te na koji će joj se način osvetiti (Kozarac 1997: 235–236). Ovo je djelo među posljednjim Kozarčevim proznim ostvarenjima (Šicel 2005: 176), a unutar njega nudi posve banalnu fabulu o bračnom trokutu koja nije usredotočena na događaj, već na ljubomoru. Sve je svedeno na glavnog junaka koji se nakon izlaska iz bolnice u potpunosti promijenio. Djelo se vrti oko njegova promišljanja koje čini jedinu njegovu stvarnost, a predstavljen je kao tipični „turgenjevski suvišni čovjek” (Šicel 2005: 177).

Kozarac je kroz prizmu žena promatrao unutarnju psihologiju te time učinio zaokret prema modernoj književnosti. Takav se primjer najbolje očituje kroz pripovijetku *Mira Kodolićeva* gdje istoimeni lik proživljava duševnu bol zbog varanja muža i ljubavi prema drugom čovjeku. Opisuje se njezina patnja, ali i promišljanja kroz koja ona smatra da njezin grijeh nije samo njezin, već i mužev jer se on odavno ponaša kao da mu nije stalo: „Moja duša čeznula je za ljubavi, ne za ljubavnikom” (Kozarac 1997: 170). Ona je shvatila da nije ljubila svog muža srcem, već zahvalnošću te je bez svoje volje i znanja počinila taj grijeh. Međutim, njezine se psihičke borbe javljaju u trenutku kada saznaje da je trudna te ih Kozarac u pripovijetku ubacuje u epistolarnoj formi. Riječ je o pismima koja ona šalje svojem ljubavniku u nadi da će se ponovno vidjeti ili da će od njega dobiti rješenje za njezinu trenutnu situaciju. Kako navodi Šicel (2005: 176), Mira Kodolićeva zasigurno predstavlja jednu od najuspjelijih literarno ostvarenih ženskih likova hrvatske književnosti XIX. st.

Posljednja njegova pripovijetka koja će biti analizirana u ovom radu je *Donna Ines*, objavljena 1890.³⁴ Riječ je o kraćoj pripovijetci u čijem je središtu glavni lik – Irena koja se zbog iznimne ljepote od milja nazivala Donna Ines (Kozarac 1997: 87). Ines, kao savjesna žena nije mogla podnijeti muževu sumnju u vjernost, pa je ljubomora razorila njihov brak.

Gotovo se u svim Kozarčevim pripovijetkama isprepliće patrijarhalna tematika koja se očituje unutar obitelji, u odnosu između oca i kćeri te u odnosu između muža i žene. Međutim, takav se sustav uistinu bazira samo na dobrobiti muškarca, dok je žena u drugom planu. Samim time, patrijarhalna tematika i ženski nered koji proizlazi iz nje nikako ne odgovara zavidnom položaju žena. Upravo će se analiza Kozarčevih djela temeljiti na takvim sastavnicama. Pripovijetke će se analizirati kroz: patrijarhalne konvencije određenog društva (autoritet), pokušaj bijega od takvog društva (pokušaj bijega od autoriteta) i ženski nered koji je nastao kao patrijarhalna posljedica.

5.1. Autoritet

U *Hrvatskoj enciklopediji* autoritet se definira kao: „ugled, zaslužen povjerenje, priznato značenje; osoba ili institucija koja uživa opći ugled i ima velik utjecaj (društveni, znanstveni, vjerski).”³⁵ S druge strane, na *Hrvatskom jezičnom portalu* autoritet se definira kao: „utjecaj koji se zasniva na ugledu, kao osobu koja ima veliki ugled ili sposobnost obvezivanja drugih bez neposrednog korištenja sile, argumentacije ili procedure”³⁶. Kada je riječ o autoritetu u kontekstu patrijarhata iz poglavlja *Patrijarhalni sustav* u ovom radu saznajemo kako su glavni autoritet bili muškarci. Dominirali su u politici, vojsci, ali i u samoj obitelji. Prema tome, jedinu riječ u kući imao je muškarac, a žena je bila podložna njegovoj volji. Tako su trebala činiti i djeca. Znakovito je Frommovo mišljenje da se otac referira na autoritete koji dominiraju u društvu. Njegov autoritet u obitelji nije slučajan, nego se temelji na autoritetu cijeloga društva (Durić prema Fromm 2011: 25). Smatra kako je otac unutar obitelji odraz takvog društva, a ne uzor. Može se reći da obitelj predstavlja savršenu sliku patrijarhata i njegovih teza. Takav je sustav stvorio model po kojem se

³⁴ Josip Kozarac, preuzeto sa: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33565> (19.3.2023)

³⁵ Autoritet, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4770> (30. 3. 2023)

³⁶ Autoritet, preuzeto sa: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1tjWQ%3D%3D (30. 3. 2023)

ograničavala ženska seksualnost, obitelj i moral (Feldman 2012: 128). Kretanje žena bilo je ograničeno, a moral je donio zabranu seksualnih aktivnosti izvan braka koje su se odnosile samo na žene, ne i na muškarce. U nastavku će se vidjeti kako se autoritet razvijao u Kozarčevim djelima preko patrijarhalnih odrednica koje su se odnosile na poštivanje očeva autoriteta, odgoj djece, položaj supruge i sl. Prikazat će se kako je oblikovao likove te se postepeno gasio. Najbolji primjeri patrijarhata i njegovih odrednica vidljivi su u pripovijetkama *Biser-Kata i Tena*, dok je u preostalim pripovijetkama patrijarhat predstavljen u manjoj mjeri.

Biser-Kata prva je u nizu Kozarčevih pripovijetki u kojoj autor prikazuje život mlade djevojke u Slavoniji. Prema Nemecovoj podjeli žena (2003: 100–101), ona definitivno predstavlja kućnog anđela te se njezin lik nije mijenjao kao što je slučaj s Tenom. Takvoj se ženi pripisuju osobine anđeoskog, svetog i netjelesnog (Nemec 2003: 101). Također, važna osobina lika kućnog anđela jest statičnost. Kao što je u početku ovog diplomskog rada spomenuto, prema patrijarhalnom načelu, ženino mjesto bilo je kod kuće. Njezine su kretnje bile ograničene. Kata u svojoj kući nije radila ništa značajno, otac ju je stalno nadzirao i govorio kako se treba ponašati, pa se zbog toga ni s kime nije družila: „Malo tko je znao za kneževu kćer; odrasla u poslu i pod kneževim strogim okom riedko ju bilo vidjeti. A bila je i sirota, pa se i u crkvi slabo tko obazirao na sićušnu, jednostavno obučenu modrooku curicu” (Kozarac 1997: 41). Ona je u ovom slučaju predstavljena kao privatno vlasništvo muškarca, odnosno svog oca i njegova autoriteta.

U usporedbi s drugim djevojkama u selu, ona je bila plemenita, jednostavna i skromna. Upravo su je zbog iznimne ljepote prozvali biser-Katom:

„U šesnaestoj godini izraste ona kao preko noći uzor ljepotom, sva ju okolica prozva biser-Katom. Onakovih modrih vlažnih očiju pod gustim trepavicama, koje su treptajući čezle za nečim, nije nitko u selu upamtio. Bila je srednjeg stasa, sitnih kostiju, ponešto dugoljasta, nježno zaobljena lica, prozirne jedrine; ispupčenih usana (...) punanog lica i vrata. Sjajnog ravnog čela s glatko pričešljanom kosom sjalo djevičanstveno, djetinja nježnost i plemenitost značaja. Ta dva kontrasta na licu činila ju omamljujućom ljepotom” (Kozarac 1997: 41).

Kozarac se služio realističnim načinom opisivanja kako bi što vjerodostojnije predstavio Katin lik. S druge strane, na potpuno drugačiji način opisao je druge dvije djevojke iz sela – Femu i Mandu. Zasižno je kroz njihovo opisivanje progovorio o nemoralu i raskalašenosti u svojoj voljenoj Slavoniji. Za Femu navodi sljedeće: „Fema je visoka, crnomanjasta, očiju punih žara i zamamljivosti. Tijelo pravilno, bujno razvijeno, odisalo putenim raskošjem i razuzdanošću” (Kozarac 1997: 52). Prema fizičkom opisu Feme i njezinu načinu života zaključuje se da je

Kozarac htio predstaviti sliku fatalne žene. Fema je savršen primjer privlačne, opasne, proračunate i inteligentne žene (Nemec 2003: 102). Potpuna je suprotnost ostalim kategorijama žena jer se, za razliku od njih, ističe njezina vješta manipulacija nad muškarcima. Osim toga, ona je tipičan primjer žene koja je spremna napraviti sve kako bi postigla svoje ciljeve. Uspjela je ocrniti Katin lik u Lukinim očima i tako ga privući k sebi. S druge strane, Kozarac opisuje Mandu na drugačiji način: „Manda je plavokosa, onizka, kao jabuka okrugla i rumena lica, i prepunih širokih grudi” (Kozarac 1997: 53). U to su vrijeme žene smatrane domaćicama te im je mjesto bilo u kući gdje su obavljale poslove poput čišćenja, pospremanja i kuhanja. Međutim, Manda i Fema nisu bile primjer takvih žena. One su gledale samo korist u muškarcima te su nastojale izbjeći takve poslove. Kroz Mandino razmišljanje, Kozarac naglašava njezinu proračunatost, što se smatra jednom od glavnih karakteristika fatalne žene (Nemec 2003: 102): „Prokleta nužda i nerodica! (...) Franjina je kuća bogata, tamo ću bar s te strane biti bez brige: žena je puna kuća; nit ću se ubijati poslom, niti će me napastovati, da im rađam djecu (...)” (Kozarac 1997: 54). Osim u opisu Feme i Mande, autor već na samom početku djela daje realističan prikaz sredine slavonskog sela koje živi raskalašenim i nemoralnim životom. Zauzeti muškarci zanimaju se za tuđe žene, a majke svoje kćeri potajno nude muškarcima kako bi imale koristi. Sve su to naznake koje potvrđuju da takva sredina odiše nemoralom i razbludnim životom te pati od materijalne nestašice. Tu je situaciju knez Adam primijetio nakon što ga je novi predstojnik upozorio kojim načinom života žive njegovi ljudi: „Pa traje li to odavna već, tko je krivac tomu, zar ti ne možeš to zabraniti...?” (Kozarac 1997: 40).

Kako su u Katinoj obitelji vladali autoritativni odnosi, prije svega trebalo je promotriti funkciju njezina oca i njegovu ulogu u reprodukciji patrijarhalne moći. Odrastavši u patrijarhalnoj sredini, Katin otac bio je vrlo strog te je konstantno nametao vlastite stavove pri čemu je zanemarivao njezine želje i osjećaje. Njihov odnos bio je hladan jer joj otac nije pružao razumijevanje i pažnju kakvu je ona htjela: „Putem poistovjećivanja s ocem i pounutrašnjenjem njegovih zapovijedi i zabrana, Nad-Ja se, kao instanca, zaodijeva u attribute morala i moći” (Fromm 1980: 82). Na isti se način odnosio prema vlastitoj ženi: „Bila to slabašna, prije reda ostarjela žena, koja je pod knežovom strogošću skoro posve izgubila svoju volju, pokoravajući se u svem svome mužu” (Kozarac 1997: 42). Tako su obje bile podložne njegovu autoritetu i zahtjevima. Međutim, između kneza Adama i njegove žene ipak djeluju različiti odnosi autoriteta. Oni se u patrijarhatu ogledaju unutar obitelji gdje su subjekti odrasli prije ulaska u bračne odnose. Prema tome, obitelj

uvijek podupire dominantne odnose u društvu. Podređivanje Adamove žene njegovu autoritetu može se prepisati odgoju i strahu od separacije, odnosno ona svako suprotstavljanje i težnju za neovisnošću smatra opasnim, čime se autoritet u kojeg ponekad sumnja doima nužnim (Durić prema Benjamin 2011: 31). Adam je žrtva svoje funkcije kao načelnik općine te njezinih svjetonazora i predrasuda. On ne pripada takvom sloju ljudi, već je nastojao prisvojiti takav društveni položaj jer je bio siromašnijeg roda. Tako ga je želja za pripadnošću toj funkciji i ponašanje koje se veže uz nju pod utjecajem društva dovela do strogog autoriteta prema vlastitoj ženi i kćeri jer obitelj predstavlja određeno mjesto gdje se formira karakter ličnosti (Durić prema Adorno i Horkheimer 2011: 22).

Adamov autoritet vidljiv je u granicama koje postavlja Kati. Ona nije smjela izlaziti iz kuće i družiti se s prijateljima, Adam je odlučivao i o njezinu braku, što najbolje potvrđuje Frommovu tezu (1980: 75) koja donosi prikaz oca unutar obitelji: „Sve dok otac živi, njegova je volja jedini zakon, a nada u samostalnost i nezavisnost je, svjesno ili nesvjesno, povezana s nadom u očevu smrt.” Naime, takvi autoritativni odnosi u obitelji tipični su za patrijarhat. Bez obzira na to što kćeri ne mogu biti nasljednice očeva imetka (Millett 1977: 33–34), oni svakako određuju kojeg će muža uzeti za svoju kćer. Poželjno je da oni dolaze iz dobre obitelji te odgovaraju njihovim standardima. Prema Pateman (2000: 153), brak se smatra ugovornim odnosom od XIV. st., ali prema feminističkoj kritici riječ je o ugovoru koji bi trebao biti ravnopravan za obje strane, ali ipak nije. Također, navodi kako neudana žena ne može dobiti status građanke jer nije sklopila „bračni ugovor” s muškarcem. Drugim riječima, brak je predstavljao zakon jačega, onaj kojeg su provodili muškarci ne mareći za interese i želje žena (Pateman 2000: 156). Knez Adam je za svoju Katu htio Franju Meštrićeva jer je njegova kuća bila najbogatija, ali ujedno i poštena: „On ju je naumio dati Franji Meštrićevu, jer je Meštrićeva kuća najveća i najbogatija u njegovoj općini, ljudi bili poštene i pazili se s knezom kao rođaci” (Kozarac 1997: 43). On pri tome nije mario za njezine želje jer je smatrao da je tako najispravnije. S druge strane, ona je bila zaljubljena u mladića Luku koji se njezinu ocu nikako nije sviđao. Kao što je već spomenuto, ona nije imala prijatelje, a Luka je bio njezina prva velika ljubav. Kroz njegov se lik također mogu vidjeti naznake patrijarhata i želja za gospodarenjem nad Katom:

„Luka je dominirao nad njezinim krhkim i nježnim, zaljubljenim otkucanjima srca. Njeza nije opajalo isto blaženo čuvstvo kao nju; oćutjev se gospodarom ohladi. Navikao samo razuzdana usta ljubiti, nije razumio one sreće, onih drhtaja Katina srca, one djetinje odanosti. Njegova duša nije

kliktala hvalospjeve ljubavi, njegovu srcu jedino je godila putena naslada, pobjeda nad ženskom slabosti. Tom hladnoćom prikazao se on njoj tim uzvišeniji, a ona naspram njemu nezatnija, skrušenija” (Kozarac 1997: 47–48).

U takvim se opisima daje naslutiti kako se žene ponovno stavlja u drugi plan te kako su one zapravo muškarčevo vlasništvo kojim oni mogu upravljati. Kata je vjerovala da će preko Luke osigurati mjesto u svijetu koje joj je bilo zatvoreno zbog očeva autoriteta (Durić prema Benjamin 2011: 38). Pozivajući se na teoriju autorice Millett (1977: 48), vidljiv je odnos prema djevičanstvu koji označava netaknuto vlasništvo. U ovom slučaju, za Luku je to bilo važno jer mu je to pružalo veće zadovoljstvo. Kata nije slutila što se događalo u Lukinoj glavi jer je bila neiskvarena i plemenita djevojka. Nakon što je on zadovoljio svoje potrebe, Kata mu više nije predstavljala užitak. Ona je nakon toga ostala trudna te tako podlegla grijehu bluda. U patrijarhalnom društvu predbračna čistoća bila je vrlo važna, a gubitak nevinosti prije braka smatrao se moralnim padom i sramotom obitelji, dok je rađanje djeteta izvan braka predstavljeno kao tragedija (Bilić 2018: 252). Luka je otišao u vojsku i na kraju se oženio Femom povjerovavši u neistine o Kati. U pripovijetci Kozarac nastoji prikazati sredinu koja se raduje tuđoj nesreći. Sredina osuđuje Katu i izmišlja neistine o njoj. U ovom slučaju, osuđuje se njezina žudnja³⁷ jer ona prelazi granice društveno prihvatljivog ili moralno dozvoljenog. U takvom se kontekstu naslućuje da je žena uvijek nemoralna kada je u pitanju seksualnost, ali za muškarce takvo viđenje ne vrijedi. Tome svjedoči i psihološka dimenzija unutar koje Millett (1977: 54) tvrdi da se ženska spolnost u patrijarhalnom društvu predstavlja s velikom dozom krivnje. Katinu žudnju pokreće ljubav prema Luki, pokreće je želja za slobodom od patrijarhalnih načela. Stoga je njezina žudnja nastala iz zabrane koja priječi put prema ispunjenju vlastita zadovoljstva, odnosno *jouissance*³⁸. Njezina je žudnja zasnovana na nedostatku *jouissance* jer se žudi samo za onim što se nema (Durić prema Evans 2011: 109). Zbog prekoračenja tradicionalnih uloga koje su namijenjene ženama, Kata se suočila s brojnim osudama pokazavši svoje žudnje. Ona je do tog trenutka uvijek činila ono što je otac očekivao od nje, dok

³⁷Žudnja predstavlja važan pojam Lacanove psihoanalitičke teorije. On ju predstavlja kao „srce ljudske egzistencije“ (Bakran prema Lacan 2019: 127). Stvara razliku među sljedećim pojmovima: potreba, zahtjev i žudnja (Bakran prema Lacan 2019: 128). Potreba je biološki instinkt koja artikulacijom prelazi u zahtjev čime on može poprimiti dva aspekta. Prvi je zadovoljenje potrebe, a drugi je zahtjev za ljubavlju. Prema tome, žudnja se javlja u trenutku kada zahtjev predstavlja nešto više od samog zahtijevanja, kada predstavlja ono što je subjektu stvarno potrebno. Uz žudnju se veže *objekt malo a* te se on smatra objektom svake žudnje, ali ne predstavlja objekt koji se dostiže, već objekt koji omogućuje pokretanje i uzrokovanje žudnje (Bakran 2019: 129).

³⁸Valja razlikovati pojmove: žudnju i *jouissance*. „Žudnja ne podrazumijeva kretanje prema objektu jer bi to značilo da ju je jednostavno zadovoljiti, njoj fali objekt koji bi je trebao zadovoljiti te je njezino kretanje beskrajno, u svrhu uživanja (*jouissance*)” (Durić prema Evans 2011: 109).

su njezine želje bile zanemarene. Drugim riječima, bila je marioneta svoga oca koji ju je nastojao odgojiti prema vlastitim pravilima.

Drugi problem kojim se Kozarac bavi jest očev odnos prema kćeri. Knez Adam je i sam vjerovao u neistine koje su se govorile o Kati: „Knez Adam smrknu se, kad začu što se govori selom; nije doduše svega vjerovo, nu gdje je laži, mišljaše, bit će i istine” (Kozarac 1997: 61). Ovim je događajem u djelu pripovjedač najavio konflikt između oca i kćeri te doveo do suprotstavljanja očevu autoritetu. Naime, u nastavku rada predstaviti će se kako su Kozarčeve žene donijele određene promjene u ukorijenjenom patrijarhalnom društvu bježeći od njegovih konvencija.

Najuspjelija Kozarčeva pripovijetka u kojoj preko opisa ženskog lika metaforično opisuje stanje u Slavoniji je *Tena*. Njezin se lik na početku opisuje na realističan način predstavljajući sliku obične djevojke:

„U šesnaestoj svojoj godini bila je uzrasla i tanka, kao da je iz vode iskočila, i činilo se da će biti preveć visoka, pa su joj drugarice već počele prišivati kojekakva nelijepa imena. Lice joj je bilo ponešto mrklo, sa onom neizrazitom bojom kadano se još nije moglo znati, hoće li biti blijeda crnka ili rumenobijela. Takova nerazvijena, nije se u prvi čas nikomu osobito sviđala (...)” (Kozarac 1997: 100).

Zatim se Tenin lik postupno mijenja kroz djelo. Na samom početku ostavlja dojam kućnog anđela čiji lik nije dugo zadržala. Tako je ona u uvodnom dijelu neiskvarena i dobra te njezinim životom upravlja majka koja ju je htjela udati pod svaku cijenu. Može se zaključiti kako je Tena do majčine smrti bila pod njezinom sjenkom jer se smatralo da ženska djeca ostaju u kući u majčinoj sjeni te se poistovjećuju s njom (Bujan prema Orter 2011: 120). Tenini su roditelji za razliku od Katinih zamijenili uloge. Na početku pripovijetke saznaje se da je Jerko imao svoju zadrugu kojom je financijski uzdržavao svoju obitelj. Onog trenutka kad se ona raspala, on je postao pijanac, lijen i nemaran čovjek koji više nije znao kako uzdržavati svoju obitelj, već je tu ulogu preuzela njegova supruga. Time je ona preuzela uloge koje se tradicijski prepisuju muškarcima. Tenina majka vrlo je važan lik u ovoj pripovijetci jer predstavlja potvrdu antifeminističkih teorija koje smatraju da žene ipak imaju veliku moć unutar uskog kućnog kruga uz pomoć koje upravljaju muževima i kućom. S druge strane, ona je bila prisiljena na rad jer joj je muž ostavio na brigu uzdržavanje obitelji, dok se on prepustio neradu i piću (Mill 2000: 58). Patrijarhat se u ovoj pripovijetci osjeća kroz majčinu zamisao da uda Tenu za čovjeka koji je ugledan i imućan, Jozu Matijevića (Kozarac

1997: 102). Tenina majka preuzela je odgovornost u svim poslovima umjesto njezina oca. Time je odstupila od patrijarhalnih normi. Međutim, ona je taj isti patrijarhat učvrstila jer je htjela dogovoriti brak između Tene i Joze. Može se reći da takav postupak proizlazi iz njezina dugogodišnjeg kontakta s društvenim normama. Također, i u ovom djelu prisutno je sklapanje dogovorenih brakova bez obzira protivili li se ženska strana ili ne. U ovom slučaju, Tena je bilo svejedno hoće li se udati ili ne.

Ubrzo nakon toga, majka joj je umrla pa je ona konačno mogla samostalno odlučivati što će raditi jer otac nije imao autoritet nad njom: „Podrhtala je na pomisao, da je sad sav sviet njezin” (Kozarac 1997: 103). Njezin se lik od kućnog anđela promijenio u lik fatalne žene. Tako je ona svojom ljepotom uspjela očarati vodnika Jaroslava kroz čiji lik, baš kao i Lukin u *Biser-Kati*, možemo vidjeti slast posjedovanja ženskog djevičanskog tijela (Millet 1977: 48): „Srdce bi mu zaigralo, kada bi pomislio, da će on prvi srkati med sa njezinih rumenih ustna, da će on prvi objubiti ono milo lišće” (Kozarac 1997: 10). Jaroslav je jedini pozitivan Kozarčev lik koji se nije mogao načuditi zapuštenim livadama i pašnjacima u Slavoniji. Razlog tomu su vlasti koje su dopustile stranim kapitalistima eksploataciju prirodnih bogatstava Slavonije zanemarujući dobrobit lokalnog stanovništva (Bilić 2018: 246). Tako je kapitalizam u Slavoniju donio novac i mogućnost lake zarade. Protagonist Jaroslav na samome kraju pripovijetke donosi obrat. Nakon njegova odlaska s pukovnijom, Tena se život u potpunosti promijenio. S Jaroslavom je ona upoznala pravu ljubav, ali u trenutku njegova odlaska započeo je njezin moralni pad. Zbog svoje ljepote predstavljala je svačiji interes. Otac ju je nagovorio da osigura novac za kuću tako što će biti s Leonom kojem je bila samo fizički privlačna (Kozarac 1997: 112). Leon je nju vidio kao Slavoniju, privremeno se okoristio njome i na kraju otišao. Autor je poistovjetio iskorištavanje slavonskih dobara s njezinim tijelom i iskritizirao svoju sredinu koja nije marila za propadanjem vlastitog zavičaja. Preko njezina lika Kozarac je htio predstaviti kako su žene bile prinuđene prodavati svoje tijelo za novac jer su živjele u teškom vremenu kada je prevladavala ekonomska i gospodarska kriza. Tako je pored Leona svoju korist gledala i u Gjorgeu i Jozi (Kozarac 1997: 120), a oni su pored svojih žena bili slijepo zaljubljeni u nju. Tena je u ovoj pripovijetci okarakterizirana kao promiskuitetna žena, dok su svi njezini muškarci lišeni takvog opisa. Implicira se da je loše to što Tena iskorištava muškarce, ali sasvim je u redu kada muškarci nju iskorištavaju. Kroz likove njihovih žena Kozarac ističe inferiornost žena naspram muškaraca, što je ujedno glavno obilježje autoriteta u patrijarhalnoj zajednici. Tena je tako postala nemoralna

žena, nalik Femi koja je upropastila život Kati. Ivka je bila pokorna žena, nije se suprotstavljala svojem mužu, već je sasvim normalno prihvatila njegov odnos s Tenom jer je njegova volja i želja bila ispred svega. Muškarci su predstavljali stup društva i obitelji (Bilić 2018: 245). Ivka je morala služiti ljubavnicu svog muža i s njom sasvim normalno razgovarati: „Ivka, apokrem teška, morala ju je dvoriti, morala ju pitati, što bi kuhala danas, a što sutra” (Kozarac 1997: 123). Jozin odnos prema Ivki bio je jako negativan. Uglavnom su se u patrijarhalnoj sredini muškarci odnosili prema ženi kako ih je volja, a ona je samo trebala šutjeti i biti poslušna. Kako navodi Fromm (Durić prema Fromm 2011: 29), autoritet ne predstavlja svojstvo, već međulični odnos u kome je jedna osoba nadmoćna, a druga ne. U ovom slučaju, Ivka smatra svog supruga nadmoćnim, prepušta se njegovu autoritetu i time dokazuje da odobrava autoritet cijelog društva kada je riječ o ženskom položaju unutar njega. Kozarac je, pomalo ironično, prikazao kako je Ivka na kraju molila ljubavnicu svog muža da je obrani od njegovih udaraca. Ženama se savjetovalo da pripitome svoje muževlje zlostavljače, a to su mogle postići isključivo dobrotom i strpljenjem (Kodrnja 2000:163). Maruška, za razliku od Ivke, predstavlja ženu koja je učvrstila svoj brak s Gjorgeom jer je zatrudnjela s drugim muškarcem te mu podmetnula dijete pod lažnim izgovorima (Bilić 2018: 257). Ona je, jednako kao i Tena, prekršila zakone patrijarhalnog društva kako bi postigla vlastite ciljeve. Zaslužna je za Teninu nesreću jer je u dogovoru sa starom cigankom koja je znala vraćati uspjela uništiti njezinu ljepotu. Kako navodi Feldman (2012: 110), smatralo se da su žene vještice glavni krivci za svaku elementarnu nepogodu, bolest ili iznenadnu smrt. Vještice³⁹ svojim nadnaravnim moćima štete drugima, baš kao i stara ciganka koja uspijeva izazvati bolest kod Tene.

Zanimljivo je kako kroz razgovor Tene i Ivke Kozarac pripisuje ženi obilježja reprodukcije jer su muški autoriteti nametali majčinsku ulogu ženi i tako ju automatski stavili u okružje kućanstva, dok su oni dominirali u svim ostalim područjima. Tenino odbijanje braka i majčinstva stereotipno je i donosi demografske probleme (Bilić 2018: 255). U razgovoru između nje i Ivke saznaje se da je život u gradu drugačiji u odnosu na život u njihovom selu. Tamo se ne rađa puno djece kako svi zajedno ne bi bili prosjaci (Kozarac 1997: 124). Komparacijom između sela i grada Kozarac se nije odmaknuo od realističnog načina opisivanja. Nakon što je Tena bila izložena patnji

³⁹ Vještice su prema narodnom vjerovanju osobe koje su sklopile savez s đavolom te bi od njega oboje imali koristi. Vještice bi prodale svoju dušu, a đavao bi im podario nadprirodne moći. One su često okarakterizirane kao negativne, fizički su bile ružne s dugim nosom i grbom na leđima te su izazivale mnoge bolesti, jele djecu i činile zlo (Dragić, 2007: 379).

i bolesti koja joj je uništila ljepotu, ona je postigla mirnoću. Ona se uspjela promijeniti i započeti život iznova s Jaroslavom koji se vratio iz službe kao invalid. Iako je estetski propala, uspjela je sagraditi sreću i započeti novo poglavlje. Uglavnom, Kozarac u svojim djelima strance prikazuje u negativnom kontekstu, ali je Jaroslava predstavio kao čovjeka koji će ostati u Slavoniji i raditi za njezinu dobrobit.

Za razliku od *Tene i Biser-Kate*, preostale tri Kozarčeve pripovijetke razlikuju se po odmaku od realizma, ali ne i potpunom odmaku od patrijarhalnih načela. *Donna Ines* donosi priču o junakinji koja je zbog svoje iznimne ljepote opravdala ovaj nadimak. Ime je dobila prema legendarnoj španjolskoj ljepotici koja je isto imala prekrasnu kovrčavu crnu kosu (Kozarac 1997: 87). Ona je poput Tene snažno oslikana osobnost te je tjelesno i duhovno nadmoćna u usporedbi s ostalim djevojkama iz svoje okoline. Udala se za Marijana s kojim je živjela u savršenom braku sve dok se u njemu nije pojavila sumnja u njezinu čestitost koja je na kraju dovela do raspada njihovog braka. Ines i Mira pripadaju junakinjama razdoblja moderne jer ih je Kozarac u djelima psihološki dobro okarakterizirao te predstavio njihove unutarnje borbe. Njih ne zanimaju društvena zbivanja i konvencije, već vlastite osobnosti i želje. Ines je imala velike šanse za uspjeh u društvu jer je njezina obitelj bila ugledna. Naime, otac joj je bio general i ponosan čovjek te je u tom duhu odgojio i vlastitu kćer (Kozarac 1997: 87). Njezin se otac kosi sa slikom oca u patrijarhalnoj zajednici jer ne odlučuje o životu svoje kćeri. U takvoj zajednici otac je viđen kao hegelovski gospodar koji zahtjeva priznanje od članova svoje obitelji, ali im ne pruža vlastito priznanje (Durić 2011: 32). Tako je Inesin otac puka suprotnost ocu iz patrijarhalne zajednice. Tome također svjedoči Inesin brak koji je sklopljen na Inesin i Marijanov zahtjev, a ne na očev. Njoj i Miri Kodolićevoj svojstveno je to što se prvih nekoliko godina braka nisu ostvarile kao majke. To je jedan od razloga zbog kojeg su žene negativno percipirane i osuđivane. One su odudarale od muškog autoriteta koji im je nametao majčinsku funkciju. Ines je time odstupila od slike idealne žene XIX. st. (Bilić 2018: 245). Za razliku od drugih Kozarčevih junakinja, na razvoj Inesine osobnosti nije utjecao očev autoritet, društvo i njegova pravila.

Ines je muž poštivao te su imali lijep, skladan brak. Međutim, njegova je velika želja bila ostvariti se kao otac kako bi jednog dana imao nasljednika (Millett 1977: 33–34), ali u tome nisu uspjeli: „Ta njegova riječ udubla se u njeno srce dublje nego ikoja druga; bilo je časova, te si je u dubini duše spočitavala, da nije kadra udovoljiti njegovoj vrućoj želji, da nije donijela svomu mužu

najglavniji atribut, koji ženu čini ženom” (Kozarac 1997: 89). Ponovno se predstavlja ženina glavna funkcija prema muškom autoritetu, a to je njezino ostvarivanje kao majka. Također, nameće se i činjenica da se brak može raspasti ako se žena ne ostvari u ulozi majke. Bez obzira koliko žena bila osviještena i samostalna, ona se ne može udaljiti od vlastite biti. Ines je utjehu da će jednog dana imati dijete pronalazila u Radetiću, ali njihova je bliskost dovela do raspada njezina braka.

S druge strane, u Mirinom braku, Kodolić se nije obazirao na Mirina mišljenja te je nakon nekoliko godina braka izgubio interes za svoju ženu i sasvim normalno imao veze s drugim ženama. Opravdanje za svoje postupke Kodolić je vidio u njezinu neostvarivanju u ulozi majke. Prema normama patrijarhalnog društva, Mirina je uloga bila uloga žene-supruge, a ne mogavši je ostvariti nije više bila zanimljiva svojem suprugu. Također, kada je riječ o potomstvu, Kodolić je želio imati sina kojemu bi ostavio sav svoj imetak. U tradicionalnom patrijarhatu prema Millett (1977: 33–34), sin je bio jedini nasljednik očeve imovine. Žena nije imala pravo na nasljedstvo jer se podrazumijevalo da će se ona udati i otići iz svoje kuće u drugu. U obje pripovijetke možemo vidjeti da njihovi glavni junaci žive u malograđanskoj sredini, ali ni tu situacija nije ništa bolja po pitanju patrijarhata i viđenja položaja žene. Mira tako nije imala potrebu izlaziti iz kuće, družiti se s drugim ženama. Provodila je vrijeme u kući i nije imala posao. Nasuprot tomu, Kodolić je bio ugledan i uvažen gospodin i odvjetnik. Predstavljao je posrednika društvenog autoriteta (Durić prema Fromm 2011: 25) prema čijim je pravilima nastojao živjeti, a nametao ih je i vlastitoj supruzi. Preko ovih likova Kozarac je prikazao opoziciju između muškarca i žene koja je već spomenuta u prethodnim poglavljima. Muškarci su tako propisali društvene autoritete, a prema njima žena nije imala nikakav posao, već su samo muškarci radili i donosili novac u kuću pri čemu su se osjećali superiornije i odvažnije od svojih žena. Mira se udala mlada i uvijek je bila pod Kodolićevim nadzorom jer je on bio svjestan njezine ljepote. Također, odgovaralo mu je što ih nitko ne posjećuje. Može se zaključiti da je ona za Kodolića predstavljala „oblik privatnog vlasništva koji determinira ostale oblike uzurpiranoga vlasništva” (Durić prema Katunarić 2011: 27). Ona je tako viđena kao vlasništvo oca, zatim supruga i njegova autoriteta, a nametnuta joj je samo reproduktivna uloga. Prema tome, javljaju se i naznake posjedovanja kao i u *Biser-Kati* i *Teni*. Njihov brak nije funkcionirao nakon nekoliko godina, pa se Mira zaljubila u drugog čovjeka. Bila je to ljubav koja je pokrenula njezin razvoj i sazrijevanje jer je konačno izašla iz Kodolićeva kaveza i prvi put osjetila takvu vrstu ljubavi. Može se reći da je Mirin preljub Kozarac opravdao jer ga je ona učinila u trenutku kada je saznala da je muž vara, ali isto tako učinila ga je jer ju je

muž zanemario: „Je li to grijeh što sam ja trebala ljubavi, a kod njega je nijesam našla? Moja duša čezla je za ljubavlju, a ne za ljubavnikom” (Kozarac 1997: 169). Za razliku od Tene, Mira predstavlja čežnju za duševnom slobodom, a ne tjelesnom. U trenutku kada je saznala da je trudna nije znala hoće li priznati svojem mužu čije je dijete jer se on sasvim promijenio zato što je ona konačno počela mariti za sebe. Mirino dvoumljenje može se opravdati činjenicom da su se žene bojale reakcije društva i posljedica za svoje grijeha, a posebno kada je bila riječ o bračnoj nevjeri i razvodu. Može se reći da je ona pokušala očuvati svoj brak, ali se na kraju morala osloboditi okova patrijarhata i nametnutog autoriteta. Njezin razvod opravdava se kao jedini izlaz kojim je mogla postići sreću, ljubav i ispunjenje u životu (Bilić 2018: 255).

Malograđanske protagonistkinje Mira i Jelena osjećale su se nesretne u svojim brakovima, pa su utjehu potražile u drugom muškarcu. Jelena je na početku predstavljena kao uzorna žena. Pri njezinu se opisu Kozarac služio realističnim elementima: „Mjesto da joj to kaže, on je zaklopio oči i priljubio se uz njezino zažareno lice, a ona vatra njenih obraza uspavala ga kao čaroban napitak te on usnuo i snivao divan sanak” (Kozarac 1997: 238). Radnja se *Oprave* svodi na nutrinu lika iz čije se perspektive otkriva bračna nevjera. Upravo se taj čin suprotstavlja samom opisu Jelene koja čini tu prijevaru. Jelena nije poštovala Božje zapovijedi te je ljubavnikovo dijete podmetnula vlastitom mužu. Prema tome, u pripovijetci možemo promatrati neku vrstu zagonetke koju glavni lik na samom kraju razrješuje i saznaje da Dušan nije njegov sin. Ovakva se tematika može tumačiti kao udar na autoritet i na ulogu supruga u to vrijeme. Muškarci su dominirali autoritetom i bili nadmoćniji od žena u svim sferama društva (Pateman 1998: 12) pa tako i u obitelji. U ovom slučaju, Jelena nije marila za takvu vrstu autoriteta te mu se nije prepustila kao što su činile ostale žene. U rješavanju ove zagonetke, glavnom liku pomaže poznavanje Darwinove teorije i razumijevanje biološkog nasljeđa kojima se Kozarac priklonio naturalističkim elementima (Kozarac 1997: 233). Jelena se tako razlikuje od ostalih Kozarčevih žena jer je ona nastojala spasiti svoj brak te se žrtvom i brigom za bolesnog muža iskupila za svoj grijeh. Njegovala ga je nevjerojatnom ljubavlju, što je u njemu kasnije izazivalo sumnju u njezinu vjernost. Ona je tražila iskupljenje za vlastite grijeha što je čitateljima dalo nadu u ljepši završetak same pripovijetke. U ovoj pripovijetci Jelena predstavlja tipičan primjer kajanja za svoju nedozvoljenu žudnju koja je prema normama društva osuđivana. Ti nedozvoljeni aspekti žudnje često proizlaze iz društvenih i kulturalnih normi koje postavljaju granice onoga što je prihvatljivo. Bračni i društveni zakoni koji su joj bili nametnuti, naveli su je na njezinu žudnju jer ona ipak „nastaje iz zabrane ili zakona koji

zapriječuju prolaz prema ispunjenju zadovoljstva, odnosno *jouissance*” (Durić 2011: 109). Jelena je bila ropkinja nametnutih društvenih pravila kojima se htjela oduprijeti, ali je na kraju ipak ostala u svom braku.

5.2. Bijeg od autoriteta

Glavna problematika ovoga rada mogla bi se svesti na razvoj autoriteta te posljedice koje je on izazvao u društvu. Ovaj rad otvara važno pitanje o tome trebaju li žene slijediti svoje snove ili živjeti prema pravilima koje, u slučaju Kozarčevih junakinja, nameće patrijarhalno društvo. Pozivajući se na prethodno spomenutu definiciju autoriteta u kontekstu patrijarhalne zajednice, može se reći da je bijeg od autoriteta proizašao zbog nezavidnog položaja u takvoj zajednici. Ograničavanjem kretnji i želja povećavala se doza nezadovoljstva. Kada se govori o autoritetu neminovno je spomenuti ulogu obitelji. Ona ima najvažniju ulogu u odgoju te na svoju djecu prenosi poželjno ponašanje i određene vrijednosti. Međutim, to nije uvijek ispravno. Fromm smatra da dijete mora vjerovati da roditelji čine sve za njegovo dobro i da u odgoju djeteta zapravo slijede egoističke ciljeve (Fromm 1980: 130). Dijete tako od malih nogu uči da je vezano uz autoritet. Kada dijete shvati da roditelji nisu radili sve za njegovo dobro, otvara se sumnja u njihov autoritet koja može dovesti do bijega od takvog autoriteta. Ovu problematiku Kozarac je razradio u svojim pripovijetkama.

U *Biser-Kati*, istoimena protagonistica suprotstavila se vlastitom ocu u trenutku kada je priznala svoje osjećaje prema Luki. Njezin otac nije navikao da mu netko proturječi ili da se ne slaže s njegovom odlukom. Kako navodi Fromm (1980: 86), otac u obitelji djetetu je prvi posrednik društvenog autoriteta, ali on ne prikazuje njegov uzor, nego odraz takvog autoriteta. Zato je Adamovo ponašanje prema ženi i kćeri odraz autoriteta i normi u patrijarhalnom društvu. Naime, on nije odobravao Katinu i Lukinu ljubav jer je smatrao kako Luka nije prikladan za nju: „Zar sam ja tebe za Luku othranio; zar sam te zato čuvao kao oko u glavi, da te dadem onomu pustahiji? Neka on sebi traži sliku i priliku, ti nijesi za njega niti ćeš ikada njegova biti! Pamti, što ti tvoj otac kaže: Nikada!” (Kozarac 1997: 61). S druge strane, Kata je uvijek poštovala njegove odluke i nastojala biti poslušna kći, što potvrđuje Frommovu (1980: 130) tezu iz prethodnog ulomka koja tvrdi da roditelji na svoju djecu prenose poželjno ponašanje. Zanimljivo je da u

trenutku kada Kata uspije iskoračiti iz očeve sjene, počinje sumnjati u njegov autoritet. Kada joj je otac rekao da nikada neće biti Lukina žena, ona je pokazala najveći otpor i brigu za vlastite želje: „Dotle si ti moj otac, moj gospodar – ali dalje ne!” (Kozarac 1997: 62). Pokazala je otpor jer se nije htjela udati za Franju. Time je ona prekršila tradiciju dogovorenih brakova koja je viđena kao jedna od najvažnijih teza autoriteta u patrijarhalnoj zajednici (Bilić 2018: 252). Ona nije dopustila da otac odlučuje o njezinom životu bez njezina pristanka. Može se zaključiti da se ona protivila svemu što je prihvaćala njezina majka i time se suprotstavila viđenju ženskosti u to vrijeme. Kata simbolizira promjenu jer je dovela do slabljenja autoriteta i njegova iščezavanja (Durić prema Fromm 2011: 35), a to je potvrdila pokušajem bijega od istog.

Gotovo je svaka Kozarčeva žena započela borbu za vlastite ciljeve preko drugog lika. Riječ je o novom obliku podređivanja u kojem Kata vjeruje kako će se preko Luke osloboditi patrijarhalnih načela i očevog autoriteta te će tako uspjeti doći do slobode i okusiti vanjski svijet. Takva ljubav viđena je kao rješenje za njezine žudnje (Durić prema Benjamin 2011: 38). Kata je na početku pripovijetke prestrašena i povučena djevojka koja strepi od očevih odluka, no u trenutku shvaćanja svojeg sebe, ona nastoji živjeti za slobodu i ljubav. Od velikog je značaja njezino odupiranje i suprotstavljanje ocu jer ona, za razliku od svoje majke, više nije pasivna. Majka joj je, kao i većina žena unutar patrijarhalne zajednice, bila podređena muževoj volji (Pateman 2000: 121).

Prateći daljnji tijek ove pripovijetke, bijeg od autoriteta vidi se i u Adamovoj promjeni na samom kraju djela. Kao što je prethodno spomenuto, knez Adam nije navikao na neposlušnost, smatrao je kako on najbolje zna što je za Katu dobro, a što ne. Bio je tipična figura oca u patrijarhalnoj zajednici. Kada je shvatio da je Kata trudna s Lukom te da ju društvo izruguje, on se smilovao svojoj jedinici te su jedno drugom sve oprostili (Kozarac 1997: 69). Adam se ovim činom odmaknuo od nametnutih pravila patrijarhalne zajednice. Odustao je od ideje prosidbe te je kao pravi otac imao razumijevanja i empatije prema svom djetetu, a pri tome nije mario za glasine svjetine koja ju je osuđivala zbog izvanbračnog djeteta (Bilić 2018: 256). Kata je napravila moralnu grešku i zbog toga je bila izrugivana, ali ona se nije osjećala krivom što je zatrudnjela izvan braka jer se pozivala na zakon ljubavi.

Tena je, kao protagonistkinja iz seoske sredine, također bila pod velikim utjecajem patrijarhalnog zakona i normi. Međutim, kroz njezin lik Kozarac je vjerodostojno prikazao ženu

koja krši takve zakone i bježi od nametnutog autoriteta. Na njezin identitet znatno je utjecala sredina s kojom je bila u sukobu zbog kršenja društvenih normi. Prvenstveno nije marila za dogovoreni brak. Ona je, poput Kate, prekršila tradiciju dogovorenih brakova. Naime, ona se nije htjela udati za Jozu jer nije imala osjećaje prema njemu kao što ih je imala prema Jaroslavu. Majka joj je dogovorila taj brak, ali nakon njezine smrti ona je osjetila potpunu slobodu jer otac nije previše mario za nju. Nedugo nakon toga, Tena je mislila da je cijeli svijet njezin (Kozarac 1997: 103). Nakon što je Jaroslav otišao, Tenin se život počeo mijenjati u potpuno drugom pravcu. Ona je svoje tijelo predala Leonu kako bi ispunila očevu želju te kako bi i on sam imao koristi od toga (Kozarac 1997: 108). Jerko nije uspio uzdržavati svoju obitelj, poremetio je patrijarhalni poredak i doveo svoju obitelj u propast. Kako bi popravio financijsku situaciju, nagovorio je Tenu na intimne odnose s Leonom (Bilić 2018: 253). Prema tome svrstava se među pojedince koji su bili nesposobni živjeti nakon raspada zadruga te su se često opijali, bili neradnici i lijeni ljudi (Bilić 2018: 253). Tena nije poštovala bračne zajednice jer su joj ljubavnici bili zauzeti muškarci. Ona nije prihvaćala uobičajenu ulogu u društvu. Nije se htjela ostvariti kao majka i supruga jer je brak za nju predstavljao okove. Bila je samosvjesna žena koja je znala svoje ciljeve. Svjesno je počinila grijeh te nije marila za Maruškinu i Ivkinu osjećaje. Potpuna je suprotnost društveno prihvatljivom ponašanju svojega vremena, što se kosi sa slikom idealne žene⁴⁰ XIX. st. koju su stvorili muškarci. Na samome kraju, ista sredina s kojom je Tena bila u sukobu vratila joj je istom mjerom jer je bila odbačena i kažnjena zbog svoje oholosti i nemara prema drugima: „Jedni kažu, da si obolila, što si se miešala s cigani, a drugi opet, da te je Bog kaznio, jer da si ohola bila na svoju ljepotu” (Kozarac 1997: 129). Međutim, Kozarac Teni nudi ljepši kraj te u trenutku njezina potpunog psihičkog, moralnog i fizičkog pada vraća njezinu prvu ljubav. Bijeg od autoriteta se u ovoj pripovijetci osjeti i u liku Tenina oca Jerka. Riječ je o čovjeku koji nikako ne predstavlja očinsku figuru patrijarhalne zajednice jer se nije mogao brinuti za vlastitu obitelj. Nije znao zadržati stalan posao, zarađivati i prehranjivati svoju obitelj. To se posebno osjeća u dijelovima kada je kriza okupirala selo te je njihova kuća bila stavljena na dražbu. Tada se u Teni rodio bunt prema ocu.

⁴⁰ „Prava žena treba dopustiti svom mužu/gospodaru da bude dominantan pružajući seksualni užitak, osiguravajući biološku reprodukciju, održavajući kućanstvo i na taj način pomoći očuvanju stabilnosti patrijarhata i moći postojećeg poretka, muškog društva i kulture. Prava žena treba jednostavno reproducirati svoj uspostavljeni podređeni položaj kako bi muškarcu omogućila da bude autoritet, stup društva i glava obitelji te mu omogućiti aktivnu i neometanu ulogu u reprodukciji” (Bilić 2018: 244).

Htjela mu je dokazati kako on treba biti glava kuće: „Ti si muška glava, ti se brini” (Kozarac 1997: 118). Međutim, on za to uopće nije mario.

Odstupanje od patrijarhalnih normi i slabljenje autoriteta osjetilo se i u malograđanskoj sredini gdje su Kozarčeve protagonistkinje težile emancipaciji. Ines je prikazana kao snažna, samosvjesna žena još na samom početku pripovijetke. Ona se smatrala jednakom prema svim muškarcima, bila je načitana i poštovana u društvu. Kozarac je samo Ines prikazao kao načitanu i obrazovanu junakinju. Vjerojatno su joj se muškarci zbog toga divili i bojali se razgovarati s njom: „S njome razgovarati bila je prava raskoš sve dotle, dok ona nije dublje zaronila u razgovor; tada bi nastao čas, gdje njezin štovatelj ne bi više podoban bio pratiti tok njezinih misli, ne bi više znao odgovoriti na njena pitanja (...)” (Kozarac 1997: 87). S druge strane, Kozarac je Miru predstavio kao ne pretjerano pametnu, ona nije marila za obrazovanjem jer su kultura i sve ostale civilizacije bile pod dominacijom muškaraca (Millett 1977: 25). U djelu se navodi nekoliko situacija koje to potvrđuju. Prva se odnosi na sliku koja se nalazi u Mirinoj kući i prikazuje prizor iz Shakespeareove drame, zlatokosu Desdemonu koja kleči pred mletačkim vijećem i opravdava svoju ljubav prema Otelu (Kozarac 1997: 140). Naime, ni ona ni njezin muž nisu znali što slika predstavlja, a držali su je na svom zidu. Međutim, Mira je znala da je ta slika *der Mohr von Venedig*⁴¹, ali nije znala što to znači. Bili su to prizori koji su napunili Vukovićevu dušu čudnim čuvstvom. Došao je do zaključka da je ona zapravo naivna žena jer je mislila da s njim mora govoriti njemačkim jezikom: „Naivna ta žena mislila je, da mora sa inteligentnim čovjekom govoriti njemačkim jezikom, jezikom koji joj je doduše tekao lako i brzo, ali kojega je upravo tako loše govorila, kao i svoj materinski, hrvatski” (Kozarac 1997: 141). Iz ovog citata zaključuje se kako je Vuković promatrao Miru kao ženu koja nije bila obrazovana i pametna, dok je sebe smatrao veoma inteligentnim čovjekom. To se može povezati s Hegelovim viđenjem žene kojoj je osnovna funkcija služenje. Ona služi za upotrebu mužu i za proširenje porodice (Kodrnja prema Hegel 2002: 159), dok muškarci dominiraju u religijskom, političkom i kulturalnom životu (Bujan prema Orter 2011: 120). Stoga su u patrijarhatu muškarcima bile bliže javne aktivnosti, a ženama privatne. Kroz Mirin lik, Vuković je donio zaključke i o ostalim hrvatskim ženama. Smatrao je kako su one sve jednake jer se žele svidjeti drugima zagovarajući *kozmpolitizam*⁴² umjesto

⁴¹ eng. *the Moor of Venice*, hrv. venecijanski Maur.

⁴² Kozmpolitizam predstavlja pojam koji se tumači kao: „nazor koji, nasuprot patriotizmu ili neovisno o njemu, propagira jedinstvo ljudi u čitavom svijetu; u strožem povijesnom smislu, shvaćanje koje državnim, nacionalnim, i

*patriotizma*⁴³ (Kozarac 1997: 142). Druga situacija koju Kozarac navodi u djelu, prikazuje nam prvi Mirin kontakt s važnim djelima Turgenjeva, Tolstoja i Daudeta. Mira je priznala Vukoviću kako nijednu knjigu nije pročitala načinom na koji ih on interpretira: „Takovih govora nije dražestna žena Kodolićeva iz ustiju svoga muža nikada čula, njoj je bilo, slušajući Vukovića kao seoskom djetetu, kada je došlo prvi puta u grad, te od samoga čuda zabasalo ulicama, nezasitno motreći svaku novu stvar” (Kozarac 1997: 146). Ona ih je čitala zanemarujući pojedine dijelove, a tek nakon što je upoznala Vukovića počela se poistovjećivati s junakinjama romana i razmišljati o sudbinama i pozicijama žena. Iz ovog citata vidljiva je i paralela selo – grad koja predstavlja jednu od glavnih tema hrvatskih realista. Osim spomenutih autora, on joj je tumačio i djela: *Otelo*, *Hamlet*, *Romeo i Julija* (Kozarac 1997: 145), a ona je pomno slušala i uživala u takvim trenucima. Shvatila je da postoji još jedan život, drugačiji od onoga kojim je ona živjela.

Za razliku od Ines, Mira je u brak stupila kao neizgrađena ličnost. Ona je tako preuzela tipičnu ulogu žene-supruge u patrijarhalnom društvu koja je najbolje predstavljena kroz sljedeće osobine: „supruga, kućanica i majka, vezana za sferu privatnog života, s mjestom u kući i u obitelji” (Bilić 2018: 244). Naposljetku, pravom ženom se smatrala „svaka supruga koja je dopuštala svom mužu/gospodaru da bude dominantan pružajući seksualni užitak, osiguravajući biološku reprodukciju, održavajući kućanstvo” (Bilić 2018: 244). Ona je smatrala svog supruga nadmoćnim te se prepustila njegovu autoritetu preko kojeg je odobrila autoritet cijele društvene klase. Tako je ona pomogla očuvanju stabilnosti patrijarhata i moći postojećeg poretka, muškog društva i kulture. Položaj žene može se promatrati i kroz definiciju bračnog ugovora. Kako navodi Pateman (2000: 121), bračni ugovor je: „specifično moderan način uspostave odnosa podređenosti”, a podrazumijeva ženu u ulozi radnika koji se brine o djeci, kućanstvu i sličnim poslovima. Ona takvim ugovorom postaje podređena muškarcu, a on joj zauzvrat pruža financijsku sigurnost. Time ona u patrijarhalnoj zajednici ostaje u okvirima kućanstva pružajući kućanske usluge (Pateman 2000: 128). Međutim, Mira se nije uspjela ostvariti u ulozi majke i time je opravdala suprugovu hladnoću. Ona se nije tužila na život kojim je živjela jer nije znala ni za što drugo: „Uostalom, na što da se potuži? Ona je u svom domu radila što god je htjela; oskudijevala

vjerskim ogradama protivi zajedništvo društvene elite čitavog svijeta.” (Kozmopolitizam, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33604>) (4. 7. 2023.)

⁴³ Patriotizam bi se mogao tumačiti kao pojam koji označava „domoljublje; ljubav prema domovini, zemlji i narodu – zasnovana na pov. uvjetima razvoja svijesti o pripadnosti određenoj zajednici i cjelini.” (Patriotizam, preuzeto sa: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47027>) (4. 7. 2023.)

nije na ničemu, za društvom nije čezla, jer tih naslada nije ni poznavala; duševni obzor nije joj bio tako širok a da ga ne bi mogla udovoljiti” (Kozarac 1997: 144). Također, bila je podređena svojem suprugu i smatrala se manje vrijednom. Zanimarila je sebe ispunjavajući društvena i obiteljska očekivanja. Međutim, njezino se biće promijenilo kada je upoznala Eugena Vidovića (Kozarac 1997: 156). U tom je periodu shvatila da žene mogu biti jednake s muškarcima i da mogu pronaći vlastitu sreću i biti poštovane. Shvatila je da postoji život izvan njezine kuće, da ljubav može biti drugačija i ljepša. Njezin se identitet formirao zahvaljujući Eugenu preko kojeg je ona spoznala pravu sebe i time se suprotstavila društvenim konvencijama. Smatrala je kako će se preko njega osloboditi patrijarhalnih okova i autoriteta koje joj je nametalo društvo i njezin suprug te da će konačno doći do slobode jer je jedino takva ljubav mogla biti rješenje za ostvarivanje njezinih želja (Durić prema Benjamin 2011: 38). On je predstavljao ključ za pristup svijetu koji joj je bio zatvoren, što je jedan od motiva idealne ljubavi (Durić prema Benjamin 2011: 38).

Može se reći da se radnja čitave pripovijetke koncentrira oko pitanja treba li žena ostati u braku u kojem je nesretna zbog nametnutih društvenih pravila ili bi trebala poslušati svoje srce. U djelu se može pratiti postepeno mijenjanje Mirina lika, od poslušne žene ona postaje žena koja ne mari za muževe zahtjeve. Glavna je prekretnica u Mirinu identitetu trenutak kada je ona saznala da je muž darovao isti komad nakita njoj i svojoj ljubavnici: „Evo ti tvojih darova! Donašaj ih komu god hoćeš, meni ih više ne treba. Nisam mislila da si toliki prostak; ja toga sigurno od tebe zaslužila nijesam” (Kozarac 1997: 166). Ona je nakon toga stala pred njega i suprotstavila mu se prvi put u životu. To je trenutak kada je postala potpuno svjesna sebe i svoje ličnosti:

„Tim padom preobrazilo se iz temelja njezino duševno raspoloženje; neka dosad nepoznata srčanost, neka spoznaja da ona niti u duševnom, niti u fizičkom pogledu ne zauzima tek podređeno kakvo mjesto, kao što je do sada mislila nego da po svemu onomu, što joj je narav dala, može letjeti u prvim redovima” (Kozarac 1997: 166).

Također, to je trenutak kada ju je njezin muž prvi put vidio u novom izdanju, kao ženu koja se suprotstavila autoritetu. Nije mogao vjerovati da je pred njim stajala nova Mira, žena koja je spoznala koliko zapravo vrijedi. Pripovjedač je Mirinu prijevaru nastojao opravdati te je kao glavnog krivca predstavio njezina muža koji je izgubio interes za svoju suprugu jer mu nije mogla podariti potomstvo. Međutim, ona je prekršila društvene norme te je tu pogrešku trebala ispraviti. Odlučila je sreću i sudbinu vlastitog djeteta staviti ispred cijelog društva i njegovih konvencija te priznati svoj grijeh. Tim je činom suzbila dominaciju jakog autoriteta koji joj se konstantno

nametao u životu i započela bijeg od istog. Postala je svjesna žena koja nije mogla živjeti u laži i po tuđim pravilima. Ono što povezuje Miru Kodolićevu i Katu jesu njihove osobnosti i karakteri. One su uspjele promijeniti muškarce upravo svojim bijegom od autoriteta. Mira je promijenila svojeg supruga koji je više mario za nju kada je saznao da je ostala trudna i kada je ona počela biti svjesna sebe i svoje vrijednosti. Kata je promijenila oca kada je ispovjedila svoju dušu i priznala svoju ljubav prema Luki. To je trenutak kada se i on sam odmaknuo od patrijarhalnih konvencija i odlučio pružiti razumijevanje i ljubav svojoj kćeri. Kao što su one promijenile muškarce, tako su i oni utjecali na njihov život. Upravo su preko njih shvatile smisao vlastitog života. Međutim, prave buntovnice protiv patrijarhata ne ostvaruju se uz pomoć muškaraca, one su samo korak prema takvim junakinjama, ali su ujedno velik pomak od ženskih likova kako ih opisuju pisci prije Kozarca.

Protagonistkinje iz malograđanske sredine, Mira i Jelena, nisu bile sretne u svojim brakovima te su obje počinile preljub. Jelena je prevarila muža s drugim muškarcem jer se osjećala zanemarenom. Može se reći da je Jelena svojevolsna jer odlučuje o svojoj egzistenciji i suprotstavlja se društvenim autoritetima. Ona ispred takvih normi stavlja vlastitu sreću. Kozarac ju opisuje kao ženu čija je glavna značajka bila iskrenost: „S te svoje iskrenosti nije bila baš svuda omljubljena, a u mnogomu društvu bila je ona pravi enfant terrible – nikoga nije poštedjela istinom. Radi te njezine iskrenosti dolazio je on više puta u koliziju sa društvom, koje nije moglo podnijeti njene duhovite kritike” (Kozarac 1997: 224).

Jelenu se može promatrati kao preljubnicu koja je prekršila vjerske zakone te je ljubavnikovo dijete podmetnula vlastitom mužu. Ona je ispred nametnutih društvenih autoriteta mislila na svoju sreću. Odlučila je ostati u braku i brinuti se o svojem mužu u nadi da će se tako iskupiti za svoj grijeh. S velikom ljubavlju pazila je i brinula o bolesnom mužu pored vlastitog djeteta (Kozarac 1997: 224). Ona je žena koja nije poštovala tradicionalnu svetost braka te je svojim preljubom prekršila i društvene konvencije. Tipična je suprotnost prave žene čija je idealna slika stvorena u XIX. st. One su smatrane: „odanima, požrtvovnim suprugama i majkama, vrijednim domaćicama, njegovateljicama, učiteljicama rodnog jezika i vjere, čuvarima kuće i stvarateljima obiteljske topline” (Bilić 2018: 245). Svako odstupanje od ovakve idealne slike žene i konvencionalnih društvenih normi bilo je negativno percipirano i najčešće kažnjavano. Žena ni u ovoj pripovijetci nije osuđivana za svoj čin i nije podvrgnuta osudi. Naprotiv, Kozarac je pokušao

opravdati njezin čin jer se ona na kraju htjela iskupiti za svoje grijeh. Baš kao u *Teni*, i u ovoj je pripovijetci ponudio čitateljima nadu u bolji završetak. Kada je riječ o problemima u braku, Kozarac nije zastupao dominantnu orijentaciju utemeljenu na patrijarhalnom svjetonazoru. Naprotiv, afirmirao se kao pisac modernih usmjerenja koji se zalagao za pravo žena u njihovom samoostvarivanju i oslobađanju od društvenih pravila (Bilić 2018: 241).

Žena poput Ines u patrijarhalnoj zajednici bila je prava rijetkost. Ona je, za razliku od Mire, u svoj brak stupila s već izgrađenom osobnošću koju njezin muž i društvo nisu oblikovali vlastitim autoritetom. Upravo se prema tome i razlikuje od ostalih Kozarčevih junakinja jer se u njezinu slučaju ne radi o konkretnom bijegu od autoriteta, već o slabljenju autoriteta kada je riječ o odnosu između oca i kćeri te odnosa između muža i žene. Kako je Kozarac živio u vremenu kada je patrijarhalno društvo uhvatila kriza, ove teme nisu iznenađujuće i predstavljaju slabljenje jakog autoriteta (Bilić 2018: 251). S obzirom na to da se Ines udala za odvjetnika, imala je povlašteni status u društvu i pripadala je bogatijem građanskom sloju. Samim time, imala je veće šanse za postizanje emancipiranog statusa od žena sa sela (Bilić 2018: 247). Na kraju djela posebno dolazi do izražaja Inesina odlučnost jer se ona nije prepustila autoritetu društva prema kojem je brak predstavljao svetost i zajedništvo, već je ona taj brak smatrala propalim jer nije sagriješila kao što ju se optuživalo.

5.3. Ženski nered

U ovom će poglavlju biti predstavljeno nekoliko definicija ženskog nereda te poveznica istog s Kozarčevim pripovijetkama. Naime, Rousseau tvrdi da: „ljudi nikada ne propadaju od preveć vina; sve propada zbog ženskog nereda” (Pateman 1998: 24). On smatra da je pijanstvo jedina slabost čestitih muškaraca te da ih ono odvlači od drugih poroka i zato ne predstavlja opasnost za zajednicu. S druge strane, navodi kako ženski nered može uzrokovati sve ostale poroke i uništiti državu (Pateman 1998: 24). S takvim se mišljenjem slaže i Hegel koji smatra da se žene ne bi smjele miješati u vlast jer bi se država mogla naći u opasnosti (Pateman 1998: 24).

Otto Weininger promatra ženski nered na drugačiji način od prethodnih autora. On njegovo shvaćanje dovodi u vezu s perverzijom i lakrdijom. Ženu predstavlja kao amoralnu, asocijalnu, zavidnu i taštu (Stamenković 2004: 11). Također, smatra ju bezdušnom i bezvrijednom. Oduzima

joj dostojanstvo i mogućnost za obrazovanje. Vidi ju kao seksualni objekt koji postoji samo kao majka ili bludnica. Smatra kako je glavni neprijatelj emancipacije žena upravo žena sama, njezina priroda i nered: „Bože sačuvaj da bi emancipaciju žena priječili nedužni muškarci poput Weiningera” (Stamenković 2004: 12). Tvrdi da emancipacija žene ovisi o njenom stupnju muškosti jer se njezina muškost, a ne ženskost želi emancipirati. Tome se mišljenju priklanja i Fromm: „Ni danas emancipaciju ne zahtijeva prava žena, već samo muževnije žene, koje, uvjerenе da govore u ime žena, pogrešno tumače vlastitu prirodu, ne uviđajući motive svojih postupaka” (Stamenković prema Fromm 2004: 12).

Tako ženski nered postaje opće društveni i politički problem u modernom svijetu. Pateman razlikuje pojam nereda na dva način. Prvi je viđen u društveno-političkom smislu kao „građanski nered” poput nasilnih demonstracija, pobuna i rušenja zakona, dok se drugi odnosi na unutarnji tjelesni poremećaj pojedinca (Pateman 1998: 25). Ovaj se izraz primjenjuje na konstituciju pojedinca i države. Pateman (1998: 25) navodi kako su žene izvor nereda zbog svojeg vlastitog bića i vlastite prirode jer ju oni dovode do razornog djelovanja u društvu i politici.

Rousseau smatra kako je obitelj izvrstan pokazatelj društvene institucije koja prati konvencije prirode te je ona za njega nužno patrijarhalna (Pateman 1998: 27). Muškarci su uključeni u javni život te nemaju vremena za svoju obitelj, dok su žene potisnute i podložne muškarcima i njihovim pravilima. Viđene su kao slabija bića na svim razinama u usporedbi s muškarcima pa je njihova borba za opstanak u takvom društvu bila uistinu teška. One se nisu mogle baviti raznim poslovima i uživati ugled. Bile su isključene iz javnog života i osuđene na privatni život unutar vlastitog doma. Upravo se patrijarhat temelji na prirodi smatrajući da ženina prirodna funkcija, ostvarivanje majčinske uloge, određuje njezino mjesto unutar kućanstva (Pateman 1998: 28). Samim time, stavlja je u podređeni položaj. Viđene su kao emotivne i nesposobne kada je riječ o kontroli sebe i drugih te kao one koje unose „nered” u društvo. Društvo je stoljećima predstavljalo isključivo dominaciju muškaraca, ali kada su se žene počele pojavljivati u njemu nastala je važna prekretnica. Javljaju se i predstavljaju ženski nered kojim nastoje srušiti nametnuti autoritet. Zapravo bi se dobila idealna situacija kada bi se društveni poredak temeljio na individualnosti gdje bi muškarac i žena bili biološki različita, ali ravnopravna bića.

Primjenjujući koncepciju ženskog nereda na Kozarčeve pripovijetke, može se reći da se ona najbolje vidi u liku Mire čija nevjera predstavlja opasnost ugledu i autoritetu njezina muža.

Nered u Mirinu slučaju predstavlja i očinstvo djeteta koje nosi jer je u braku zanišla s drugim muškarcem i tako napravila nered. Naime, ona je do trenutka kada je spoznala da ju muž vara bila uistinu ponizna i poslušna žena koja se nije protivila muževoj volji. Međutim, kad je stala pred svog muža i iznijela svoje stavove, ona je zapravo predstavila savršenu sliku ženskog nereda. Tim činom Mira se izborila za rušenje muževa autoriteta. Kodolić je bio muškarac s uglednim statusom u društvu te je pored svoje žene imao i ljubavnicu. Mira se nikada nije bunila, držala je da on ima prava na to jer mu nije mogla pružiti potomstvo. Upravo su to iskrivljene vrijednosti koje je patrijarhalno društvo nametnulo. Kada se u njezinom životu pojavio Vuković ona je konačno spoznala da i za nju postoji ljubav i bolji položaj u svijetu. Preko njegova lika ona je izgradila novu sebe i tako jednim dijelom srušila nametnuti autoritet. Tim činom potvrdila je da je uistinu ovisna o muškarcima jer se pomoću njih mijenjao i njezin pogled na život. Za razliku od žena iz seoske sredine, žene iz malograđanske sredine imale su veće šanse za postizanjem emancipiranog statusa jer su bile ekonomski bolje stojeće (Bilić 2018: 247). One su mogle ostvariti pravo na majčinstvo, slobodnu ljubav, razvod i sl. Mira je najveća pobjednica među takvim ženama jer je uspjela u svojoj borbi za ljubav i majčinstvo. U braku s Kodolićem bila je lišena prave ljubavi i sreće. S Vukovićem je postigla ideal obiteljske sreće, što je jedno od glavnih motiva Kozarčevih junakinja (Bilić 2018: 242).

Druga je predstavica malograđanske sredine Ines. U ovoj se pripovijetci ženski nered opisuje preko jedine obrazovane Kozarčeve junakinje. Baš kao i Mira, ona je imala veće šanse za postizanjem emancipacije i svojih prava jer je dolazila iz ugledne obitelji te je bila udana za odvjetnika koji je bio poštovan u društvu (Bilić 2018: 247). Ines je srušila sve granice autoriteta kada je shvatila da mužu ne može oprostiti sumnju u vlastitu čestitost, što je kasnije dovelo do raspada njihovog braka. Njezin se nered javio u trenutku kada se ona nije mogla ostvariti u ulozi majke, jedine osnovne funkcije koju je patrijarhalno društvo nametnulo ženama (Kodrnja prema Hegel 2002: 159). Posebno se stavlja naglasak na potomstvo jer je njezin muž htio osigurati produljene svoje loze, a ono se moglo ostvariti samo preko muškog potomka (Millett 1977: 33–34). Iako je živjela u gradskoj sredini, nije mogla pobjeći od patrijarhalnih normi, ali uspjela se izboriti za svoju čestitost.

Ženski se nered dogodio i u *Biser-Kati* istoimenom liku koji je sve do određenog trenutka trpio autoritet vlastitog oca, ali kada je taj autoritet prešao mjeru, Kata je pokazala vlastite stavove

koje nikada do tada nije uspjela iskazati. Tako je i Kata, poput Mire, preko drugog lika uspjela spoznati pravu sebe i omogućiti si vlastito mjesto u svijetu bez nametnutih konvencija. Ona je samo jednim dijelom uspjela promijeniti svoj pogled na život jer prave buntovnice protiv patrijarhata nisu ovisne o muškarcima i ne ostvaruju se pomoću njih. Kata je, kao i ostale Kozarčeve junakinje, pokazala pomak prema takvim ženama. Njezin se nered dogodio kada se suprotstavila ocu jer ju je on htio udati za čovjeka kojeg ona nije voljela. On joj je zaprijetio da nikada neće biti Lukina, ali mu se ona suprotstavila govoreći: „Dotle si ti moj otac, ali dalje ne!” (Kozarac 1997: 61). Ona je tog istog oca uspjela promijeniti i dovesti ga do suprotstavljanja patrijarhalnim konvencijama prema kojima je ona trebala biti kažnjena jer je imala izvanbračno dijete. Odstupila je od slike idealne žene jer se vodila srcem, pa ju je sredina u kojoj je odrasla osuđivala za njezine postupke (Bilić 2018: 245).

S druge strane, Tenin nered dogodio se u trenutku kada je ona ostala bez roditeljskog nadzora i velike ljubavi. Kao pripadnica seoske sredine nije imala velikih šansi za uspjeh (Bilić 2018: 247). Može se reći da je bila žrtve sredine u kojoj je živjela jer joj je ona nametala konvencije za koje nije marila, ali upravo ju je to dovelo do pogrešnog životnog puta. Opsjednuta svojom ljepotom, pokušala je dominirati u društvu, što je završilo neuspjehom jer je izgubila ljepotu koju je imala na početku djela. Kozarac je u *Donni Ines* i *Teni* prikazao kako vanjski izgled, ženstvenost i senzualnost žene mogu dovesti do tragične sudbine (Bilić 2018: 250). To su dva lika koja osim ljepote ne dijele iste osobine. Riječ je o likovima koji su potpuna suprotnost jer je Ines predstavica gradske sredine, morala, poštenja, obrazovanja, a Tena predstavica seoske sredine, siromaštva, neobrazovanja i nemoralna. Tena nije bila tipična žena koja je zauzimala mjesto domaćice i majke (Bilić 2018: 244), već žena koja se u potpunosti kosila s takvom vizijom. Nije marila za brak i njegovu svetost, nije imala empatije prema drugima te je kršila društvene i Božje zapovijedi. Sve su to posljedice ženskog nereda koje su nastale gubitkom prve ljubavi i preko kojih je ona pokazala suprotstavljanje autoritetu i bijeg od istog. Kozarac je Teni poklonio novi početak i vratio joj staru ljubav te time ponovno dokazao da on ne osuđuje postupke svojih junakinja i da se u svojim djelima ne vodi patrijarhalnim svjetonazorom (Bilić 2018: 241).

S obzirom na to da je Kozarac živio u vrijeme kada je patrijarhalnu zajednicu uzdrmla kriza, ne čudi pojava ovakvih tema unutar njegovih djela. Problematiku braka prikazivao je tematizirajući „predbračni život, dogovoreni brak, bračnu nevjeru, bračni trokut, brak bez ljubavi,

nefunkcionalan brak, razvod i lažno očinstvo” (Bilić 2018: 251). U *Opravi se* ženski nered ne osjeća u velikoj mjeri kao u prethodno spomenutim pripovijetkama, ali se može istaknuti da se Jelena suprotstavila autoritetu u trenutku kada je prevarila svog muža i time prekršila konvenciju svetosti braka. Prevare su bile opravdane i prirodne pojave karakteristične samo za muškarce. Jelenina nevjera tumači se kao posljedica snažnijih sila, odnosno pobjede prirodnih sila, a gubitak društvenih (Bilić 2018: 254). Osim bračne nevjere, u ovom djelu Kozarac donosi i problematiku lažnog očinstva koja je prikazana kroz Vučetićeve slutnje jer je on na temelju sličnosti sina Dušana s prijateljem Barićem, zaključio da je njegov prijatelj ujedno i biološki otac njegova sina. Prema tome, Jelenin nered izazvan je time što je zanjela dijete s drugim muškarcem. Vučetić je odgovore za svoju tužnu spoznaju pronašao u zakonima prirode. Kako on kao muškarac nije bio osposobljen za rađanje, priroda mu je omogućila brigu o biću koje je stvorila bez njegovog sudjelovanja (Kozarac 1997: 235). Može se reći da je Kozarac predstavio Jelenu kao snažniju ženu nasuprot Vučetiću i time potvrdio „Darwinov zakon jačeg i teoriju prirodne selekcije prema kojoj jači i prilagodljiviji primjerci prežive, a slabiji propadaju ili umiru” (Bilić 2018: 258).

6. Zaključak

U središtu analiziranih Kozarčevih pripovijetki: *Biser-Kata*, *Donna Ines*, *Tena*, *Oprava i Mira Kodolićeva* nalaze se ženske junakinje. Svaka od njih predstavlja određeni položaj žene unutar patrijarhalnog društva. Tena i Kata predstavljaju žene u seoskoj sredini, dok su u gradskoj sredini glavne predstavnice Mira, Ines i Jelena. Kozarac je odabrao ženu kao glavnu protagonisticu svojih djela jer je preko nje htio opisati stanje svoje sredine. Naime, u vrijeme gospodarske i ekonomske krize stanovnici Slavonije nisu živjeli u povoljnim uvjetima. Tako je preko lika žene i njezine duše opisana realistična slika Kozarčeva vremena. On je htio naglasiti koliko je patrijarhat ukorijenjen u seoskoj sredini te kako se razvijao i na malograđanskom području koje nije odmicalo od tradicionalnih normi.

Analizom ovih djela došlo se do zaključka da su muško-ženski odnosi, sukobi i kršenje društvenih konvencija njihove glavne karakteristike. U sukobima su najčešće dominirale žene koje su na kraju srušile nametnute autoritete i izborile se za vlastitu emancipaciju. Tena je bila pohlepna i zaslijepljena svojom ljepotom. Ona se suprotstavila društvu te nije marila za svetost braka i za svoje tijelo. Svjesno je prekršila društvene norme koje za nju nisu bile od velike važnosti. Tako su se u sukobu s društvom Teni vratili na naplatu njezini grijesi. S druge strane, Kata se suprotstavila ocu i njegovoj želji da je uda za drugog muškarca. Dala je ocu do znanja da je prešao granicu kada su u pitanju odluke koje se tiču nje same. Treća Kozarčeva junakinja, Ines, zbog muževe sumnje u vlastitu čestitost ostala je nepokolebljiva u obrani svoje časti. Ona tako predstavlja savršen primjer žene koja je svjesna svoje vrijednosti. Mira se suprotstavila mužu nakon odlaska njegove ljubavnice te je po prvi put postala svjesna svojih ciljeva, a Jelena je počinila preljub i time zanemarila bračnu svetost. Kozarca smatraju prvim piscem koji je okupiran temama braka i žene u njemu, ženskom psihologijom, ženstvom i prokletstvom ljepote (Nemec 1997: 20). Kada je riječ o ženskim likovima, njegove junakinje postale su jedne od najuspjelijih analiziranih likova hrvatske književnosti XIX. st. On nije osuđivao njihove postupke, nego ih je nastojao opravdati. Dao im je šansu da se promijene i pokušaju živjeti novim životom. Može se reći da je glavni motiv Kozarčevih pripovijetki želja za slobodom. Junakinje su najčešće dolazile do slobode preko drugih likova koji su im pomogli spoznati da postoji drugačiji svijet od onog kojim su one živjele. Žene su do tih trenutaka živjele u uvjerenju da su njihove uloge samo one koje su nametnute društvom. U to je vrijeme žena još uvijek bila podređena muškarcu i njegovoj volji, ali su Kozarčeve

junakinje napravile iskorak od društvenih normi te dokazale svoju hrabrost i svoje principe. One se nisu uspjele prilagoditi sredini u kojoj su živjele jer je prema viđenju društva žena mogla biti samo u ulozi majke, supruge i domaćice. Rušenjem tih normi žene su postale svjesne sebe i svojih vrijednosti. Želja za slobodom ih je dovela do bijega od patrijarhata i njegovih normi, a to se odrazilo na njihovu tjelesnost i duhovnost.

7. Sažetak

PRIKAZ RASPADA PATRIJARHALNOG DRUŠTVA U KOZARČEVIM DJELIMA

U radu se analizira pet pripovijetki Josipa Kozarca – *Biser-Kata*, *Tena*, *Donna Ines*, *Mira Kodolićeva* i *Oprava*, koje, svaka na svoj način, prikazuju ukorijenjeni patrijarhalni poredak. Ono što je zajedničko ovim djelima je uloga žene u hrvatskoj književnosti XIX. st. Izučavanjem patrijarhalnog poretka, Kozarac je istaknuo položaj ženskog subjekta u takvoj zajednici i njezinu obezvrijeđenost. Ova djela otvaraju pitanja autoriteta, bijega od autoriteta i ženskog nereda. Upravo zbog nepovoljnog položaja u patrijarhalnoj zajednici kojom su vladali muškarci, žene su se odlučile na borbu protiv takvog sustava. Muškarci su dominirali u svakoj sferi društva, dok je žena viđena kao: majka, supruga i domaćica. Rušenjem nametnutih društvenih konvencija, Kozarčeve junakinje predstavile su snažnu osobnost i borbu za vlastiti položaj u društvu. Kozarac je tako u svojim djelima uspio dočarati realističnu stvarnost svoje sredine. Posebno je u *Teni* i *Biser-Kati* predstavio teške sudbine ljudi u nepovoljnom vremenu u kojem je vladala gospodarska i ekonomska kriza. Međutim, pomak od realizma osjetio se u djelima *Donna Ines*, *Mira Kodolićeva* i *Oprava* gdje je autor vjerno prikazao ljudsku dušu i potragu za prirodnim zakonima te progovorio o temama preljuba i bračne nevjere.

Ključne riječi: Josip Kozarac, žena, autoritet, bijeg od autoriteta, ženski nered.

8. Abstract

A DISPLAY OF PATRIARCHAL SOCIETY DISINTEGRATION IN KOZARAC'S WORKS

This thesis analyzes five short stories by Josip Kozarac – *Biser-Kata*, *Tena*, *Donna Ines*, *Mira Kodolićeva* and *Oprava*, each of which, in its own way, portrays an entrenched patriarchal order. What these works have in common is the image of women in Croatian literature of the 19th century. By studying the patriarchal order, Kozarac highlighted the position of the female subject in such a community and her devaluation. These works raise issues of authority, escape from authority, and female disorder. Precisely because of their unfavorable position in the patriarchal society ruled by men, women decided a struggle for one's own position in society. Men dominated every sphere of society while women were seen as mothers, wives and homemakers. By breaking imposed social conventions, Kozarac's heroines represented a strong personality and fight for their own position in society. In that way, Kozarac managed to portray a realistic depiction of his environment in his works. Especially in *Tena* and *Biser-Kata*, he presented the difficult fates of people in an unfavorable time in which there was an economic and financial crisis. However, the shift from realism can be felt in the works of *Donna Ines*, *Mira Kodolićeva* and *Oprava*, where the author faithfully portrayed the human soul and the search for natural laws and spoke about the topics of adultery and marital infidelity.

Keywords: Josip Kozarac, woman, authority, escape from authority, female disorder.

9. Literatura

1. Bakran, Tamara (2019). *Koncept žudnje u poeziji Vesne Krmpotić*. Sveučilište u Zagrebu: doktorski rad.
2. Bilić, Anica (2018). *A real woman and women's rights in the literary works of Josip Kozarac*. U: Slavonski dijalekt i ostali hrvatski dijalekti, Šokačka rič 15.
3. Breglec, Zrinka (2015). Rod, spol i žena u hrvatskome jeziku. *Jat: časopis studenata kroatistike*. Vol. 1 No. 2, str. 204–219
4. Bujan, Ivan (2011). Razotkrivanje patrijarhalne hegemonije u hrvatskoj ruralnoj noveli. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*. Vol. 23 No. 1, str. 117–130
5. Detoni-Dujmić, Dunja (2008). *Leksikon hrvatske književnosti. Djela*. Zagreb: Školska knjiga
6. Dragić, Marko (2007). Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. *Croatica et Slavica Iadertina*. Vol. 3 No. 3, str. 369–390
7. Durić, Dejan (2011). Autoritet i obitelj u romanu *Posljednji Stipančići* Vjenceslava Novaka. *Kroatologija*. Vol. 2 No. 1, str. 19–40
8. Durić, Dejan (2011). Žudnja drugoga i jouissance drugoga. O jednom psihoanalitičkom aspektu romana *Tito Dorčić* Vjenceslava Novaka. *FLUMINENSIA : časopis za filološka istraživanja*. Vol. 23 No. 1, str. 101–116
9. Feldman, Stanislav (2012). *Sudbina Evinih kćeri. Ženska povijest patrijarhata*. Zagreb: ArTresor naklada
10. Frangeš, Ivo (1987). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice Hrvatske
11. Fromm, Erich (1980). *Autoritet i porodica*. Zagreb: Naprijed
12. Živančević, Milorad i Frangeš, Ivo (1975). *Ilirizam, realizam*. U: Goldstein, Slavko. *Povijest hrvatske književnosti: u sedam knjiga*. Liber, Zagreb.
13. Jelčić, Dubravko (1997). *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić
14. Katunarić, Vjeran (1984). *Ženski eros i civilizacija smrti*. Zagreb: Naprijed.
15. Kazneni zakon. (Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22)

16. Kodrnja, Jasenka (2002). Patrijarhalnost u hrvatskoj obitelji: briga ili dominacija. *Sociologija i prostor : časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*. Vol. 40 No. 1/2 (155/156)
17. Kozarac, Josip (1997). *Izabrana djela*. U: Nemeč, Krešimir. *Josip Kozarac. Izabrana djela*. Zagreb: Matica Hrvatska, 39–70, 82–94, 100–136, 137–180, 216–239.
18. Mihaljević, Damirka (2016). Feminizam – što je ostvario? *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*. Vol. 20 No. 1–2, str. 149–169
19. Mill, John Stuart (2000). *Podređenost žena*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
20. Millett, Kate (1977). *Sexual politics*. London: Virago press
21. Moi, Toril (2007). *Seksualna/tekstualna politika*. Zagreb: Agm
22. Nemeč, Krešimir (1995). *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje
23. Nemeč, Krešimir i sur. (2000). *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga
24. Nemeč, Krešimir (2003). *Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*. U: Botica, Stipe i sur. *Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 100–108
25. Pateman, Carole (1998). *Ženski nered*. Zagreb: Ženska infoteka
26. Pateman, Carole (2000). *Spolni ugovor*. Zagreb: Ženska infoteka
27. Prekršajni zakon. (Narodne novine, br. 107/07, 39/13, 157/13, 110/15, 70/17, 118/18, 114/22)
28. Prosperov Novak, Slobodan (2003). *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing
29. Stamenković, Barbara (2004). Ženski nered – od legitimirajuće preko subverzivne etikete do dekonstrukcije. *Čemu: časopis studenata filozofije*. Vol. VI No. 12/13, 9–18
30. Šicel, Miroslav (1966). *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica Hrvatska
31. Šicel, Miroslav (1993). Problem periodizacije hrvatske književnosti 19. stoljeća. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*. Vol. 23/24 No. 37–38–39, 341–358
32. Šicel, Miroslav (1997). *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga
33. Šicel, Miroslav (2005). *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*. Zagreb: Naklada Ljevak.
34. Štampar, Emil (1950). *Josip Kozarac, Predgovor*. U: Tadijanović, Dragutin. *Djela hrvatskih pisaca. Josip Kozarac. Djela*. Zagreb: Zora
35. Štampar, Emil (1964). *Josip Kozarac, Predgovor*. U: Stipčević, Augustin i sur. *Pet stoljeća hrvatske književnosti. Josip Kozarac*. Zagreb: Matica Hrvatska

Mrežni izvori:

1. Adam i Eva. *Kršćanska sadašnjost*. Online Biblija, *Knjiga Postanka*, poglavlje 3. (<https://biblija.ks.hr/knjiga-postanka/3>, pregledano: 2. 2. 2023.)
2. Autoritet. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4770>, pregledano: 30. 3. 2023.)
3. Autoritet. *Hrvatski jezični portal*. 2006. (https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1tjWQ%3D%3D, pregledano: 30. 3. 2023.)
4. Feminizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19203>, pregledano: 6. 2. 2023.)
5. Kozarac, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33565>, pregledano: 16. 1. 2023.)
6. Kozarac, Josip. *Hrvatski biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2009. – 2023. (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=263>, pregledano: 16. 1. 2023.)
7. Kozmopolitizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33604>, pregledano: 4. 7. 2023.)
8. Matrijarhat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=39493>, pregledano: 1. 2. 2023.)
9. Patriotizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47027>, pregledano: 4. 7. 2023.)
10. Pravaštvo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49984>, pregledano: 23. 1. 2023.)
11. Realizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://www.enciklopedija.hr/realizam>, pregledano: 23. 1. 2023.)
12. Spol. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57482>, pregledano: 14. 6. 2023.)
13. Šumarski list. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60006>, pregledano: 16. 1. 2023.)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Antonia Marijanović, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice edukacije hrvatskog i talijanskog jezika i književnosti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 14. 9. 2023.

Potpis Antonia Marijanović

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: ANTONIA MARIJANOVIĆ

Naslov rada: PRIKAZ RASPADAJUĆEG TRUŠTVA U KOZARČEVIM DJEZIMA

Znanstveno područje i polje: PODRUČJE HUMANISTIČKIH ZNANOSTI, FILOLOGIJA

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
doc. dr. sc. Lucijana Armanda Šundov

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

doc. dr. sc. Lucijana Armanda Šundov
dr. sc. Nikola Šunara
prof. dr. sc. Marko Dragić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 14. 9. 2023.

Potpis studenta/studentice: Antonia Marijanović

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.